

بهره یوب یعقوب بک ننگ اوزینه تابع بولونتی التماس قیلغان اییدی. یعقوب خان آنگ مأمورن بر اویگه صولاب قوییدی.

یعقوب خان سیاسی اشلرده جدیدرک حرکت ایته باشلانغان اییدی اییدی. داخلی خبرلرنی چیتکه چغازماو یولنده مأمورلرگه قاتی تسیهلر قیلیدی. هر چیگه ده (حدود) گه قاراولچیلر قویوب اچدن هیچکمنی طشقه چغازماسقه، خارجدن کرگانلرنی توقیف ایتهرگه قوشدی. مملکتک خیاوت یولنده حرکت ایته چک کشیلرنی «اولم» بلن آگاهله ندروب قوییدی. اول منه شوندن سوگنه مملکت کیگایتورگه کرشدی:

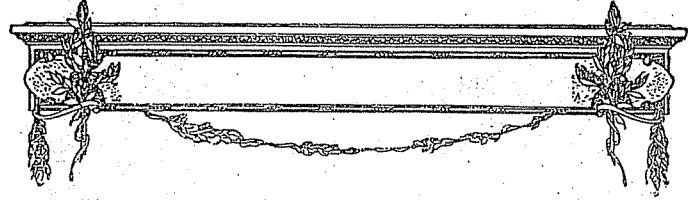
آقسونی قولغه آغاندن سوگ آنده حکیم خواجه نی «والی» ایتوب قوییدی ده تیز گنه «کوچار» غه یوردی. لکن کوچارده بر آز کوره شرگه طوغری کیلیدی. یعقوب خانگ بو یرده گی کوره شی، باطراغه تورلی مکاتلر وعده قیابوی جهشتدن چن و جدی بر کوردش اییدی. هر ایکی طرفک پهلوانلری بیل باغلاب کوچ صناشو میدانیه آتلدیار. بر طرف یولبازس شیکلی آوزندن اوتار چه چه، ایکنجی طرف اژدها دهی اوکره! کوب طارطشقانندن سوگ «یعقوب» باطر «کوچار» پهلوانی ئه یله ندروب سالدی. بیچاره شولقدر نق توشدی اییدی، یرلر سلکسندی. بیچاره ننگ حالی آغر اییدی. داود خلیفه دیگان کشی آبی قرغانوب اون مگنر چه قالمقلرنی باردمگه چاقروب آبی طورغزوب او طور قاقچی ده بولغان اییدی. لکن سوگنندن یعقوب صول قولی بلن داود خلیمه ننگ بوغازندن طوندی، اوک قولی بلن همه قالمق و دونکانلرنی قصدی. کوچار واقعلرن جدی روشده بالتفصیل یازار بولساق سوز اوزنغه کیته چکنندن بو یرده شولقدر (کنایه) بلن کفایه لهرگه مجبور بولدم.

یعقوب بک کوب یرلرنی قورال کوچی توکمچیچه، یرلی مسلمانلرغه حقیقت حالنی آکلاتو ایله آساتقنه آوزغه موفق بولدی. شونگ ایله برابر صوغشرغه طوغری کیلگان اورنلرده قان توگلودن ده قورقوب طورمادی. قطای و قالمقلر بلن یاخشوق کوره شرگه طوغری کیلیدی.

یعقوب خان مملکت اوسدرو اشلرنده فوق العاده اوستالقی ایله حرکت ایتوب، بارغان بر یرنده موفق بولدی ایسه ده، مملکت و حکومتی یه شه تو، آبی عصرلرچه دوام ایتدرو مسئله سی آبی همان بورچی اییدی. اول بو حقدده اویلاو، خیالانو بلن گنه قالمادی. آنا، بابا، قوم و قرنده شیلری بک یاردم صوراب مزارلرغه ده بارمادی. اول بو یولده آیاقتی مونه نیچک آطلادی: ۱۲۸۹ ده گینیرال قوفان ایله تاشکننده بر تجارت معاهده سی

مسئله ننگ اگ مهمیدر. باشقه نرسه لر طوغروسنده اجتمال بزنگ بر آزغنه بولسه ده حاضرلگمز باردر. اما خاتونلر طوغروسنه کیلسه ک، حاضرلگمز ذره قدر یوق. مونگ ایچون هیچ کیچکمچیچه کوزمزی آچوب اشکه طوتومز اگ ضرور اشلر دندر.

عبدالحمید المسلمی.

آلتی شهر تاریخندن بر پارچه

یعقوب خان هاکومتی

یعقوب خان اول آغان یرلرینه ترتیب اورناشدر و ایله مشغول اییدی. اول آغان یرلرنده تمام نعوب بتمی طوروب فتوحات بلن اوغراشمادی. بنا علیه کاشغر، خوتنه، یارکند و مارالباشی شهرلرن آغاندن سوگ ۳-۴ یل طنجقته طوردی. اول شوشی طنجلق وقتن ده بوشقه اوزدرمادی. اچکی اصلاحات چاره لرن کوردی. یوللر توزه تدردی، کیره کلی یرلرگه کوپرلر سالدردی، عسکرن کوبه تیوب ترتیب و انتظامغه قوییدی. صوغش اسبابلری طیارلادی. اول اییدی بر نیچه طوبقه ده مالک بولغان اییدی. مونه شوندن سوگنه مملکت کیگایتو اشینه کرشدی.

عسکری کوچی کوندن کون آرتقمده؛ خوقند، بدخشان، افغانستان و هندستان طرفندن کوکلیلر کیلوب قوشلوب طور مقده اییدی. مونه، شوندن سوگ مملکت کیگایتو بولنده ئری ئری آدمولر آطلی باشلی؛ یعقوب ننگ اوستالغی آرقاسنده حکومت، «شمسه» (زوتیک) کبی هر طرفقه قانات جهیه، حتی آلتی شهرده «یعقوب» طوغلو مناسبتیه اوکندن ده صولندن زور زور کشیلر بو طرفقه دقت ایله «نظر» صالا باشیلر. قایسی سوداگرلر صورتینه کروب، قایوسی سیاحت قیلوب آلتی شهرگه «تشریف» ایتلر. آندن ده موندن ده قوزغون قارغیلر اوچا: آقبای و صاری بایلر قایسی قویرغن صرتقه صالوب، قایسی بوط آراسینه قصدروب و قایوسی ئه رلی - یرلی سلکنوب یا لاغایانوب یوریلر. بر کون آياز بولسه ایکی کون بولوط، بر کون قار باوسه اوچ کون بوز، مونه شول طومانلی هوا اچنده یعقوب «یه شن» بکک یالتری. یه شن! آندن هر کم قورقا!

۱۲۸۶ ده خوقند خانی خدایار قادرقل بک نی کاشغرغه

قیلغان ایدی. یعقوب خان هر نه قدر آقچه و اسلمه که بیک محتاج بولسه ده، مملکتک یشرن خزینه لرن خیتلر که ساتو کبی آخری خیرسز بولاچق بواشلردن امتناع ایتدی. «آلتی شهرده آندی معدنلر یوق بیت، سز بونی کمندن ایشدکز و نیچک بلدکز؟» دیدی. موسیو فوریت: «کاشغرده چغتایچه یازلغان بر اثر بزنگ سیاحلرغه اوچراب انگلیزچه که ترجمه ایتلگان، بو اثرده آلتی شهرنگ قای بیرنده نیندی معدنلر بارلغی بیان قیلغان؛ بز آنی شوندن اوگره ندک» دیه جواب بیرمش ایدی.

قورال و آقچه نه شولقدر احتیاج توشوب طورغان برزمانده یعقوب خان نی ایچون انگلیزلر که امتیاز بیروب مکاتلر آلورغه آشقمادی؟ صوغش معلمی اسماعیل افندی طرفدن شول مضمونده غمی بر سؤالغه قارشى یعقوب بیک بویله ایضاح بیرگان: «انگلیزلر سیاست بانده بیک ماهر خلقدور. آلر هندستانده «تجارت» قارماغی بلهن ئله کتر دیلر. قوللرینه امتیازلر طوندروب قوبلسه آلر آلتی شهرنی ده تصرف ایته بلورلر» دیگان. «حکومتتمز نقلی بر نیگر که اوطورغاندن صوگ خدا تله سه مین اول آلتونلرنی اوزم اشله ته من. موندن اوز خلقتمز فائده لانبور» دیگان.

خلاصه: یعقوب خان، بالدورغی خانلر، خواجه و تورلر شیکلی تدبیرسز و اوز قورعاعی ایچونگنه طرشوچی کشی توگل ایدی. آغا ایلری تگنده بر بری ایله (منصب و حکومت تالاشوب) اوز آرا صوغشوب یورگانده، یعقوب خان مونده کوچلی اساسلی بر تورک حکومتی وجود که کیترو یولنده جان تالاشوب قطای و قالماق بلهن صوغشوب یورر ایدی. تگی عقللی باشلر (آ) قوش آستدن کو که ی آلورغه یورگانده اشلانسز قالدیلر. بو ایسه بو بیرده تورکیه کبی مدنی قرنده شارن جلب ایتوب یاوروپا ترتیبده عسکر و قورال حاضرله و ایله مشغول ایدی.

یعقوب خان نظامی عسکر، کوچلی طوب، و اوستا قوماندانلرغه مالک بولغاندن صوگره اورومچیغه قدر کیتوب قتايلر بلهن صوغشدی.

یعقوب خان اوزینک طرشلغی همده طبیعی بولغان ذکاوتی سایه سنده آسیاده کوچلی بر تورک حکومتی وجود که کیتره چک ایدی. لکن آنگ بو ایشینه «اجل» مساعده بیرمه دی. درست یعقوب خان تورکستان چینیه ده قیامتکه چه قالورلق مدنی و عمرانی اثرلر وجود که کیتره آلمادی. معارف و صناعت که مخصوص مؤسسسلر تأسیس ایشمه دی. لکن بوکا وقتده یوق ایدی ئلی. چونکه اول قتو حاندن توقتاغانی یوق ایدی ئلی. یا گادن یا کا مملکتلر فتح ایتوب حکومت که نیگر قوروايله مشغول ایدی. اول مراد و مقصودلر نیگ

یاصادی، شوندن صوگ روسیه حکومتی «نارن» طرفینه تجاوز ایتودن واز کیچدی. ۱۲۹۰ده خوقندلی حاجی ملا تراب اسملی کشینی سفیر ایتوب «پترگراد» غه کوندردی. حاجی میلا پترگرادده آچق یوز ایله قارشى آلتی. ۱۲۸۹ده بخارا امیری مظفرالدین خاننگ اوغلی عبدالملک خان کاشغر که کیلوب یعقوب خان بلهن کورشدی. شولوق یلده خدیو مصر اسماعیل پاشا طرفدن یه رلگان مخصوص مأمور هم کاشغر که کیلیدی. ۱۸۹۰ده موسیو فوسیفوریت واسطه سیله یعقوب خان حکومتی بلهن انگلتره آراسنده هم مهم بر معاهده یاصالیدی، شول اوق مدنده تورکیه حکومتی ایله ده اتفاق یاصاب آندن قورال و صوغش معلملری جلب ایته باشلاغان ایدی. یعقوب خان کینه شول یلدوق افغانستان امیری ایله ده مناسبت حاصل قلغان ایدی. ۱۲۹۲ده درسعادت که قدر باروب عبدالعزیز خان بلهن کورشدی. کیترگان هدیه لری قبول ایتله ره ک برنجی درجه مجیدی نشان آلتی. شوشی سفرنده روسیه ننگ درسعادت سفیری بلهن کورشوب محیانه صحبت ایتدی. انگلیز سفیرنک تشویقی ایله: کاشغر حکومتینک خوقندغه قول اوزاقوی شرطیله قتايلر بلهن صوغشمانده روسیه ننگ یاردم ایتوی حقتده وعده ل شوب قویمق ایچون پترگرادغه باردی. روسیه ایمپراطوری بو حقد کینیرال قوفمان ایله کورشو کیر کنگ بیان ایتکندن صوگ ناشکنند یولی ایله کاشغر که یانیدی.

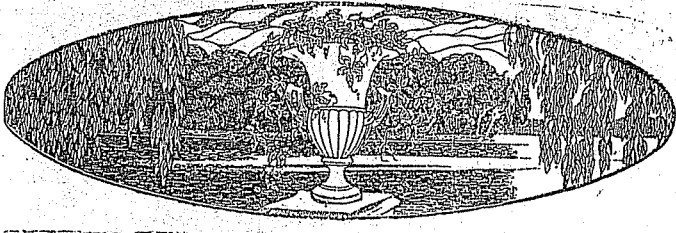
(یعقوب خان عبدالعزیز خان طرفندن بر «فرمان هایون» آلمان ایدی. بو «فرمان» بیک اوزون بولغانلقدن مقاله مز که درج ایته آلمادق).

عبدالعزیز خان طرفندن کاشغر که کوندرله چک صوغش اسبابلرن مراد افندی و کاشغر کاتبلرندن ملا صالح و عبد الله آخون و باشقلر هندستان یولی ایله آلوب کیلیدیلر. و یارکنده اورنلاشوب عسکر که تعلیم بهره باشلادیلر.

مونه شولای ایتدی اول یعقوب خان! درست، معاهده یاصوا، اتفاق قیلو بلهن گنه اش بتدی دیب بولمی. معاهده ایکی باشلی بولا بیت اول. شولای، اما یعقوب خان بو حقدده ایته ک. چیکن قسقه طوتوب یورر، تیره ن ملاحظه و تدبیرلر صوگنده غنه اش کورر ایدی.

بو سوزلرم یاخشیراق آگلشلسون ایچون. انگلتره حکومتی ایله یعقوب خان آراسنده بولغان بر «مناظره» نی کوزدن کیچرک: آلتی شهرده گی آلتونلی تاغ و یلقه لردن و باشقه معدنلردن فائده لانبو امیددی ایله انگلتره حکومتی یعقوب خان بلهن امتیازلی بر معاهده یاصامقچی بولوب، معدن حاصلاتینک دورتدن برن، صوغش ایچون کیر که عسکر که کیوم یترکوب طور اچغینی شرط

جمعه‌ده منبر آلدنده اذان یوقدر

هر نماز اوچون بر اذان مشروعدر. جمعه اوچون ده شولای. عصر نبد و کذلک ابو بکر، عمر خلیفه‌لر عصر نبد جمعه‌ده بر اذان ایتلوب اذان‌نگ اورنی‌ده مسجد اچنده منبر آلدنده ایدی. چونکه اول وقت اصحاب کرام آز اولوب بار قدریسی مسجد خوالیسنده اولدقلرندن اذان ایتلو برله منبر ایلنه‌سینه جیولوب خطیب خطبه اوچور ایدی. عثمان خلیفه بولدقی زمانده اهالی کویابوب خارج مسجده مسجدهدن براق اورونلرده بولندقلرندن منبر آلدنده ایتلنگان اذان‌نگ معنی‌سی اولمادقلندن عثمان رضی‌الله عنه اذان‌نی خارج مسجد (زوراً) ده ایتدر ایدی، و استقر الامر علی ذلک. (بخاری ج ۱ ص ۱۰۷)

عصر نبی و خلیفتین و عثمان‌ده هم اذان بر گنه بولوب فقط محلی باشقه ایدی، نظر الاحوال الناس و محالهم. امویه‌دن هشام بن عبدالملک زمانده اول بر اذانتی ایکی قیلوب بر سینی منبر آلدنده و بر سینی ده مناره‌ده قیلدی و ایکی عصر ننگ اذانتی قالدراونی اولی کوردی. اذان‌نگ بر نمازغه بر گنه بولوب مشروعیتندن غفلت ایدی (نور الیقین ص ۹۸).

صوگ عصرلرده امویه خلفاسندن هشام بن عبدالملک بدعتی، شیعه اثنی عشریه اعتقادی بولغان خروج و ظهور مهدی خرافه‌سینی خطا عقائد اهل السنة عد ایدلو قیلندن سنت دیه تلقی و تشهیر من غیر نکیر قیلندی.

دیملک: جمعه‌ده بر اذان او قولو، اذان ایسه جمع ناس الی الصلاة ایدکنی غافل انسان بولمازظنندهمن. اختلاف زمان و احوال سببیل محل اذان مختلف بولغان قویغان. و عن هذا بر مسجدک خلق جیولوب بتکان بولغاچ منبر آلدنده اذان‌نگ معنی‌سی بولمادقلندن بو اذان‌نی قالدردق والسلام.

الحاج الحسن القزلبجری الامام الخطیب المدرس باومسکی

بو مسئله حقه‌ده آزغنه سوز قوشونی لازم نایمیز. چونکه جمعه اذانتی حقه‌ده بز دن سوز صور اوچیلر بار ایدی، بز انلرغه خصوصی جواب یازا آلمادق، بو مسئله مناسبتی برله قوشاچق سوزلرمز حقیقت خالده شول کشیلرگه خصوصی جوابز بولور.

اونده بر نده عملگه قویا آلیچه آخرنکه سفیر ایتدی. ۱۸۹۴ نجی یل جمادی الاخرننگ ۱۶ نجی کونی «کورلا» ده وفات بولدی. بوندن صوگ نهق بورونقی خواجه‌لر شیکلی: زن فرزند، مال اموال، تخت و حکومت سو بوچی شخصیت پرست بیکلر، حا کملر، قطای و قالماق صوغشندن واز کیچوب اوز آرا تالاشرغه طوطندیلر. نیاز حا کم دیگان بر خائن، یعقوب خان‌ننگ ترک زمانده اوق مملکت و حکومتک ضررینه حرکت ایته باشلاغان و یعقوبدن یه شروب بیک کوب صوغش قوراللرن یرگه کوموب قویغان ایدی. یعقوب خان یرگه کوملو ایلده اول خائن کوملنگان اسابلرن یر آشتندن چغارغان ایدی. لکن مقصودینه یته آلمادی. قوراللر قطایلر قولینه تله کنگان ایدی ایدی. یعقوب خان‌ننگ وفاتینه شوشی کشی سبب بولغان دیوچیلرده باردر. «خوته‌ن» نوشیروان یاوشف.

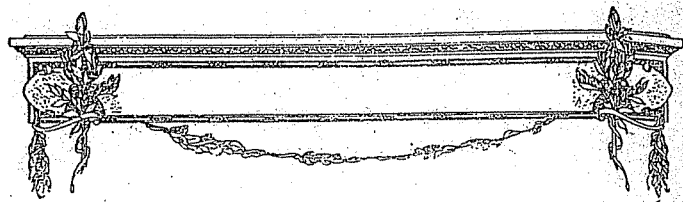
اوتکان کونلر ننگ یاد کاری

مسکاو شهر نده «لاصقوسنی غاستینسه» ده باشلر مجلسی بولوب آرار نده بایلر عالمی و عالمر بایی بولغان حاجی م. ی. د. جنابلری بار ایدی. باشلردن بری نیندی مقصد برله در. حاجی بک قولینه، صلوا بر قز رسمی توشرلنگان کانهیت بیردی. حاجی موگا اوزون وقت قاراب طوردی ده اوشبو بیتلرنی اوقوب کویله‌دی:

خاه قاسم، خواه میر قاسم سن تقسیم ایت کو کنگ میگا
یاندراسن، کویدره سن جان کو گل کیتکان سیگا
کیگ کو گلرک سراینده میگا کورسه ت اورن
ایچماسه (هیج بولماسه) سادده ییارمه باقماغل قکغر قرن
آچ نقابک باق میگا برگر آچلوب ای حبیب!..
بغرم او طی سونمیه چک باقمه‌سه‌نگ سن ای طیب!..
سندن آرتق ایسته گیم یوق بر توشور کوزک میگا
ایکی دیناده تله گم اولاچق آنچق سیگا... .

حاجینگ ارتجالا سوبله‌نگان شعرلری، شول مجلسده کانهیت کاغدیگ اوزیه یازلغان ایدی، بو کاغذنی رسم برله یرگه سزگه ییاره‌م. بو واقعه‌گه ایدی بایناق آیلر، یلر اوتدی. فلان.

آلتى شىھر تارىخىدىن بىر پارچە

يعقوب خاننىڭ خوتەننى آلووى

خوتەن حەكمدارى حىيبىلەن خان «خوقىند» ھەمەسەنە كرىم بولوب، مۇھىم مەمۇرىلەر ئىلە اوغلى ابراهيمنى يولغە سالغان ايدى. يول اوستىدە بولغانلاردىن ابراهيم كاشغەردىن اوتوب كىتە چىك ايدى. يعقوب خان آنى حضورىنە جەب ايتوب عزت و حرمت قىلدى. و بىر مۇنچە ھەدىلەر احسان ايتوب قايا باراچقن صورادى. ابراهيمدە آندىن كوردىكى لطف و احساندىن مەجبۇب اولوب «سر» نى چىشوب بىردى. يعقوب بك، خوقىندىڭ بو كۈندە جەل و اختلال اوطى اجىدە قالغانلغىن و آنىڭ باشقەلرغە يازدم و ھەمە قىلورلوق كوچى قالماغانلغىن بىيان ايتوب ابراهيمنى تمام قىتەلەندردى. بو كۈندە خوقىندە باروونىڭ مەناسىز و يەھودە بىر اىش ايكانن آڭلاتوب و اوزىنىڭ حىيبىلەن خانغە مەھبەت و اخلاصى بارلغىن سويلەپ ايكى حەكمۇت آراسىدە اتفاق ياسالوون تەلەدى. ابراهيمدە بوووتىتى مەصاحت كورۇپ بو خۇسۇسە آتاسىنە سوز آڭلاتوب اتفاق ياسا يولغە چىكەن بىلدردى. و خوقىندە باروون واز كىچوب خوتەنغە ياندى (۱) و آتاسىنە يولدىن يانوب كىلويونىڭ سېن سويلەدى. بىدولت بىك ياخشى كىشى ايكان، چىلابدە آنىڭ بىلەن اتفاق ياسا كىردىكى ائى! دىدى. حىيبىلەن خان دىنيا كورگان، كوب اشلىرىنى تىجىر بەدىن اوتكارگان بىر كىشى ايدى. اول: «اوغلم سىقى يعقوب خان اغفال ايتىشى، آنىڭ مەقۇدۇ مەملىكەتمىزنى ضبط ايتىمىكەر» دىدى.

«ولد مەنويىڭر يعقوب خان كىل احترام ايلە چىنابىڭزغە سلام سويلەدى. اوزى كۈبىدىن بىرلى حج گەبارو نىتەدى ايدى. لىكن مەملىكەت اشلىرى بىك تازا اولدىغىندىن نەفر مەمكىن بولمادى. ايدى شونىڭ بىلەن مەقامىدە امام جەمفر الصادق حەزرەتلىرىنىڭ مەزارىنى زىيارەت ايدى ايلە بو بىر گە كىلگان ايدى. يانئە ۳ بوزلەب يولداشىدە بار. خوتەندىن اوتوب (۱) مذكور تەبە مەباركە گە بارغە مەساعەدە قىلوگۇرنى اوتتەدر. بو توغرىدە حەزرەتلىرىدىن مەرحەمەت ايتەركە جواپگۇرنى كوتوب قالدى.»

حىيبىلەن خان حەسەن جەننى باشقە بىر اويگە كرتوب اوزى بو حەقدە مەلاخظە قىلدى. و بىر آز توشىدىكىن سوگۇرە رە جواپى بىر مەكچى بولدى. لىكن اوغلى ابراهيم: «يوقەغەنە قورقاسىڭ ئەتى، بىر نەرسەدە بولماس ئەلى، اجازەت بىرىك، زىيارەتقە يول بىرمەسەك احتمال اول آچولانورده بىزنىڭ بىلەن سوغىشا باشلار» دىدى.

حىيبىلەن خان حەقىقەت ھالدىن خەبەر آلمىق اچقون ابراهيمنى يعقوب خان حضورىنە رەسالى ايلەدى. يعقوب خان ابراهيمنى ئوقۇغاندا بىر حەرمەت ايلە قارىشى آلدى. بىر آز ھەدىە تەقدىم ايتەركە آنىڭ اوزىن مەيلاپ، ياخشى و مەلەم سوزلەر سويلەپ مەنۇن و مەمۇن ايتدى. ابراهيم آتاسى يانئە كىلوب: «بو ئىدىن دە ياخشى كىشى بولماس، بو ئىڭ خەقئەدە شەھەلەنو بىردە لايىق توگىلەر» دىگەچ حىيبىلەن: «الەي بولسە مەن اوزم آنىڭ يانئە بارىم» دىە بىر آز كىشىلەر اوتوب يعقوب خان حضورىنە كىتدى. يعقوب خان بونلارنى عزت و اكرام ايلە چادىرلەرغە توشۇرۇپ سى و حرمت ايتدى.

شولايغەنە طورغاندە چادىرلەرغە ھەجۇم ايتوب حىيبىلەن خانگە يانئەدىكى كىشىلەرنى اولتۇرۇپ تەردىلەر. سوگۇرە ابراهيمنىڭ قول آياقلىرى بوغۇلاب آنى خەسەس ايتدىلەر. سوگۇرەدىن حىيبىلەن خانگە سوزلەر قول آياغىن باغلاب قويدىلەر. يعقوب خان آنىڭ مەھرىن اوتوب: خوتەن و كلاسەنە بىر ەسىر نامە يازوب حىيبىلەن خانگە مەھرىن باصوب بىھەردى. بو ەسىر نامە شوندىن ەبارەت ايدى: «مەن يعقوب بك يانئە بىك راحەت قوناق بولوب طورام. لىكن يعقوب خاننىڭ جاسوسلارى قىلارنىڭ خوتەنغە كىلورلارنى خەبەر آلمانلار. بىنا ئىلە تىزلىك ايلە ەسكەرنىڭ يارىتىشىن جاوا طرفىنە كۈندەرسىز.»

حىيبىلەن خاننى اوغلىرى ايلە بىر گە بىر آرباغە اوطۇرتوب يار كىند بىھەرگاندىن سوڭ، اطرافدە يەشەنگان ەسكەرلەرنە تىزلىك ايلە خەبەر بىرۇب ۵۰ - ۶۰ كىشى بىلەن خوتەن شەھرىنە كىلدى. يعقوب خان خوتەن و كىللىرىنە: «حىيبىلەن خان حەزرەتلىرى مەن چادىرەدە استراحت قىلوب قالدى مەن دە آنىڭ رەخەستى ايلە شەھرىنى تەماشى

(۱) امام جەمفر الصادق مەزارى خوتەندىن ۹ - ۸ كۈللىك آرى

شەرق طرفىدەدر. شول سەبەبى خوتەندىن اوتتەركە توغرى كىلە.

(۱) «ياندى» «لەففى قاتوب، كىتدى» مەناسىن افادە قىلا. حەزرىتىڭ آرتقى، كەمەسەنە قىسقىلەنى ايلە بىر بىر مەنەجەدە طولى اولدىغىدىن بىر مۇنچە اختیار ايتىدىڭ.

www.evlat.org

www.uyghurkudap.com

«دین درس‌لری» نه تنقید مناسبتی بله ن.

II

ایندی رحیم جان افندی آتابایف مقاله‌سینه کیله مز. رحیم جان افندی جناب‌لری «دینی تربیه و تعلیم مسئله‌سی هم دین درس‌لری ص. ییکبولاط اثری» سرلوحه‌سیله اوزون اوزون اوچ مقاله یازدیله. مذکور مقاله‌لرنک برنجیسنده دینک نیدن عبارت بولغانغی، آنک اخلاقه تأثیری و اجتماعی جهتی، آگا هر زمانده وهر ممکنده زور اهمیت بیرلوب کیلگانلگی، مدنیت عالمنده آنک «آورو» مسئله‌لردن صانالغانغی، یاورویا علما و پیداغوغلرینگ دینی تربیه و تعلیم طوغریسنده نظرلری و اختلافلری، یاورویانک بعض بر متفکر و پیداغوغلرینگ سوزینه کوره حیت ملت‌لردن مدنیت قبول ایتوده زور خطر لر بولوب، دینی تربیه و تعلیم مسئله‌سینه ایسه بو خطرله تاغیده زورراق بولورغه، و تقلید ایتمک ملتتی انقراض وهلاکتک اوسترده‌رگه تیوشلگی دلیللری، فلسفه‌لری و بعض بر کشف و اختراعلری بله تکرار، تکرار بیان ایتله. دین مسئله‌سینگ بزدهده «آورو» مسئله بولغانغی، فقط بو آورولق باری تعلیم و تربیه جهتندن گنه ایکانلگی ذکر ایتلوب، فیلسوفلر، اخلاقچیلر، سانیالیست وده موقر اتلر طرفندن کیترووی ممکن بولغان شبهه و اعتراضلر غده قسقه‌غنه لکن غایت حکیمانه جوابلر بیرلوب کیچله. آندن صولک اوزمزنک غایت درجه‌ده دیندارلق دعواسنده بولا طوروب‌ده، دینی تربیه و تعلیمگه آزغنه بولسده اهمیت بیرمه گانلگمز وهمانده اهمیت بیرمه‌ومز، بو گارچه درس کتابلری تألیف ایتوده اوزمزدن مدنی‌رک صانالغان دینده شلمزگه تقلید ایتودن اوزا آلمانامز ذکر ایتلوب، مینم‌ده دین درس‌لرنده «تدریسات ابتدائیه جمجوعه‌سی» ندن استفاده ایتکانلگم میدانغه قویلا. دینی تربیه و تعلیمده همده دین درس‌لکلرنده ایسه مدنی ملت‌لردن و شول جمله‌دن روس‌لردن اصول و ترتیب آلو غایت درجه‌ده ضررلی هلاکت و انقراضغه اوستردرلک درجه‌سنده قورقنچلی بولاچقلغی مقاله‌ده تکرار، تکرار ذکر ایتله و بوتون مقاله‌لر باشند آخزیه قدر شول فکر-بله چوارلانه، که اوشتر نقطه برنجی مقاله‌نگ روحی صانالورغه تیوش.

بو مقاله حقتده بزنگ هیچ بر دییه‌چکمز یوق. اوقوچیلرغ، بوتونله‌ی مجهول اوشبو حقیقتلرنی میدانغه قویغانغی اوچون رحیم جان افندیگه بز «شورا» اوقوجی صفتی بله رحمت کمنه نیشامن مسلمانلرنی خراب ایتمک خصوصلر، دینی اختلافلر بولمچیلر

قیلورغه کیلدم» دیدی. وکلا خوش آمد قیلوب شهرده قالغان عسکرلرن کورسه‌توب یوردیلر. یعقوب خان آنلرنک عسکری انتظاملرن تحسین قیلوب طورر ایدی. سوگره: «حییبالله خان حضرتلری شهرکه مینم عسکریم بله ن کیله چک، بز آنک بله ن محبت ایتوب ایتاق یاصداق!» دیه قورالرینی بر یرگه طویلاب قویوب عسکر ایله آنک قارشیسنه باررغه تیوشلکنی آگلاتدی. وکلا «خوب» دیب شولای ایتدیله. شهرده بر کشتی‌ده قالماینچه «استقبال» قیلورغه چقدیلر.

بونلر چغو ایله یعقوب خان عسکری (اولدن بیرلوب قویلمغان تعلیم بوینچه) شهرگه کره باشلادیله. «۳-۴ یوز» خیال قیلنغان یعقوب بک عسکرینگ اون مکرردن ده کوبه‌بوب کیتکانن کورگاج اهالی شبهه‌گه توشدی. و حییبالله خاتمی ازلی باشلادیله. یعقوب خان «اول حاضر کیلوب یتهر» دیه خلقنک شبهه‌سن کیتهرگه طرشر ایدی.

نهایت «حکمدارمز قنی؟» سؤالینه قارشی یعقوب خان: «اول وفات بولدی. ایندی میگا بیعت ایته‌چکسز» دیه جواب بیردی. مونه شوندن صولک غایت دهشتلی صوغش چغوب کیتوب قان دزیالری آقدی. خوته‌ن خلقی بونلی قرلوب بته یازدی. خوته‌نیلاردن ۴۰ مگله‌ب کشتی اولدی. اوچ کون اوچ تون توتاش صوغشقاندن صولک اطاعت ایتهرگه مجبور بولدیله.

یعقوب خان خوته‌نتی آغانیدن سوگره نیازبکنی حاکم قیلوب اوزی کاشغرغه یانیدی. کاشغرگه‌ده میربابا اسملی کشتینی والی تعیین ایتدی.

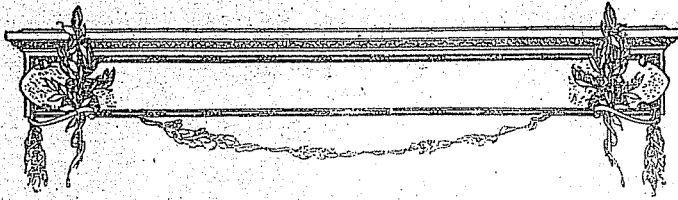
حییبالله خان اوغللری ایله برلکده اولترلوب یارکننده مدفون بولدیله.

نوشیروان یاشف. «خوته‌ن»

شعر:

نهرده قالدی.

نهرده قالدی بیزده‌گی اول حق، حقانیت سوزی؟
طولدی چونکه خلق آراسینده بو کون بیر فسق و برد
حق، حقانیت اولان یهرده اولور بیک درلو ذوق
نهرده اول بیک دورلو ذوق؟ هر یهرده آه بیک درلو درد
حق، حقانیت اکر بیر یهرده اولمازسه یامان
چونکه اول یهرده اولور هر دم نفاق، اولماز آمان.
زنجیرلی طلبه‌سندن: آق مسجدلی لطفی عبدالله.

آلتی شهر تاریخچىدىن بىر پارچە

۱۲ نچى عصر آخرلىرىدە ياقىن قىتايى ھۆكۈمىتى تام جۇمھۇرغا ئايدى. بىر ياقىن اچكى اختىلالار (۱) ايكىنچى ياقىن ايتىگىز تىجاوزى قىتايى ھۆكۈمىتى بىتون تامىرىدىن سىلىكتىكان ايدى. (۲). مەملىكت بىتون بىتۇنە شاو شو اچىندە قالغان، آندىدە بۇندىدە ئىلى تورەلى ئىلى خوجەلىر، «آلتى شەھەر» نى اوز يايغىنە تارتقىلى باشلاغانلىرى ايدى. كۆپ تارتقىلىدىن سوڭ «آلتى شەھەر» تىتوب بىتىدى. بىرى قولن، بىرى آياغىن اوزوب آلتىغان؛ بىرىنە باشى تىگىن، بىرىنە باشىز قورى كەدە كىنە قالغان! . . .

ياركىند - خوتەن صوغشى

۱۲۸۰ دە ھىبب اللە خواجه نىگ زور اوغلى احسان، خوتەن خىلقى تىشويق ايتوب بۇندەغى قىتايلارنى محاصىرە كە آتوب ايكى آى مقدارى صوغشىدى بۇ صوغشىدە قىتايلار قىلوب تە يازدىلار. سوڭ كە تابا قىتايلار ھۆكۈمىتىدىن امىد اوزوب ايتخار قىلە باشلايدىلار. ايسەن قالغانلىرى اسىر بىرىلدىلار.

احسان خان خوتەن ولايتىن ھەمە قىسبە و كىندىلىرى ايلە ضىبط ايتىكاندىن سوڭ اھالى اچىندىن بىرسىن خان كوتەرو ايلە تىكلىف قىلدى. خىلق دە بىر آغىزدىن احسان نىگ اوزىن تەلەدىلار. احسان، آتاسىنى اشارە قىلدى. خىلق بۇنى دە ھىسن قىبول ايلە مەقۇل كورۇپ ھىبب اللە خواجه نى خان سايلادىلار.

ھىبب اللە خان اولدىن اوڭ ھىسن اخلاقى، ياخشى مەملىھەسى ھەمە فىض و كىمالى ايلە تانلىغان بىر كىشى ايدى. خانلىق اورىندىغىنە اوپورغاندىن سوڭدە اخلاقى بوزلمادى. مەملىكت اشلىرىنە اھىمىت

(۱) ۱۲۷۳ ھىجرىدە «بۇننان» مەملىكىتى كۈچلى اختىلال چىقارۇپ، اوز ھوقۇقلىرىن ھەمە قىلو بۇندە مۇقىمىدە قازانغان ايدىلار. آندىن سوڭ بىر بىر آرتىلى دۇنلىغان وتاراچى اختىلالارى پىدا بولغان ايدى. شولوق زىمانلىردە «خواجه» لردە كۈچلى بارىچە ھىركەت قىلوب طورمۇدە ايدىلار.

(۲) انگلىتەرە ھۆكۈمىتى قىتايى ھۆكۈمىتىنى افىون چىقارۇدىن تىغىن ايدى. قىتايلارنىڭ افىون ساتۇدىن توقتاسى كىلمادى. مۇنە شول سىبىلى ۱۲۷۷ ھىجرىدە قىتايى - انگلىز صوغشى چىقىدى. بۇ صوغشىدە قىتايلار تىق خىلكىگان ايدىلار.

و چارىلەرنە اورتا قىلاشۇ كىك ھىوانى امىدىلار بىرلە فقير خىلقلىرى و ياشلىر ھىمدان قىرمىقىغە ايسەرلەر، كۈندىن كۈن كۈبەلەر ايدى. مۇنلر قىر آن كىرىدە بولغان «جىت» سوزىنى تەز عىبادتلىرىدىن بوشاىو نەفس مەرادلىرىنى بىر بىرلە تاويل ايتىدىلار و شول سىبىلى غاز، روزە كىك قىرغىز ھىمللىرىنى قۇبىدىلار. نەفس مەرادلىرىنى بىر بىرلە يولندە اوزلىرىدىن باشقىلارنى اولدرو، ھىلاك ايتۇ بولىنە كىردىلار.

قىرمىقىلار، اسلام دىناسى اچىون بلا قىضا طوقانى بولوب تالانو، اولدرو، قىرلىشۇ عادىتى اشلىر ھەمەسەنە كىردى، اوز مەدھىلەرنە كىرگىن كىشىلر ھىتى خاتون قىزلر، بالاچاقلىرى ھىوان رۇشندە بولغانلار ئادىر ايدى. مۇنلر نىگ مەجرالىرى و تارىخىدە قالدىغان قارا خىلرلىرى يازوب بىر مەزلىك دىرچەدە كۆپ.

سوڭىدىن مەملىكىتلەر، اوشۇ بۇ ھىشىلردىن اوزلىرىنى صاقلاىو نىتى بىرلە قورالغە يانشىدىلار و آلتى نىگ ھىمىتىلەرنى تارتىدىلار. لىكىن قىرمىقىلار تىر قىلدىن ساچىلوب قالدىلغان اورلىقلىرى نىگ نىسلىرى شۇنلاى اوزولمادى، قىچتىقان قىلىندىن بىر وقت بۇ تىر قىلدىن و ايكىنچى وقت تىكى تىر قىلدىن قالقوب ھىقىوب طورادىر ايدى.

مەشھۇر ھىسن مەسچىت ھەمەدە ھىشاشىن قىر قەلىرى، قىرمىقىلار يولندە بولغان «باطنىيە» لىرى ايدى. بىز نىگ زىمانلىردە ظاھى بولغان «باتنىيە» لردە ايكىنچى بىر اسم بىرلە ظاھى بولغان «باطنىيە» لردىر. بىر قىر آن، بىر پىغمبەر كە تاىب بولوب بىر قىلە كە بۇنەلىگان مەملىكىتلەر نىگ مەدھىب تەصەبىرى بىرلە مەتبلا بولۇلۇرى قىرغىز بىر آ كىلاشماىودىن عىبارت بولدى.

«باطنىيە» لىرى و بۇ كۈندە كى بايلەرنى مەملىكىتلەردىن صانارغە وچە يوق. آلتى اوزلىرىنە باشقى بىر «دىن» كە تاىب قىرغىز لردىر.

«سەدى» «بۇستىن» نىدىن :

(عشق و محبت عالمىن تىصویر ایدوب)

دو كس را كه با هم بود جان و هوش،

حكایت كىناتىد ولبها خموش

چو دیده بدیدار كىردى دلیر،

نگردى چو «مستقى» از «دجله» سیر

كۈيلى تىرجمە :

ايكى ذات بىرگە دوست بولوب قوشۇلسە عقل و جانلىرى،

اشارە بىرلە سويلرلر، قىمىلداىمى ايرىلر؛

قاراساڭ مەحبۇبەڭ بوزۇن، بولورسىڭ كۆز آلالمىغان

كۈپاسىن ايدى مستقى اچىب «دجلە» نى طويمانغان

۰۰ س . . ۰۰ ج

ئەۋلاد كۆرۈش

www.ewlat.org

www.uymuqitap.com

اچنجه قالدروب اوزی قلمه دن آرقان تاشلاب طشقاری چقدی. وقرغزلرنگ بیگی بولغان صدیق بک که شهر احوالی بیان ایتوب یاردم قیلوون اوتندی. صدق بک ده در حال ۲ مگ آطلی وقوراللی عسکر ایله کاشغر که کیلوب شهرنی محاصره که آلدی، بر کیچه سی براین تابوب شهر که کرر که موفق بولدی. قرغز عسکری قتايلرنی توبکنه صالديلر. قتايلردن اولمه گان آدم قالمادی. قالسه ده بیک آز بولغاندر.

صدیق بک کهنه شهرنی قتايلردن تاراتقاچ یا گ شهرنی ده بر نیچه کون قاماب طوردی. صوگره کاشغر که (کهنه شهر که) کیلوب حکومت ایته باشلادی. لکن، بر نیچه کون دن صوگ خواجه پرست کاشغر خلقی «بز خواجه لر نی پادشاه قلمی» بر قرغزنی پادشاه قیلامز می صوگ، بو بیت بزگ ناموس» دیگان کبی صدیق بک علیهنه حرکت ایته باشلادیلر. صدیق بک ده شونی سیزوب «حکومت تختی ایچون بو بیچاره نادان و آکیز مسلمانلر بلهن صوغشو موافق حکمت ایمه سن» دیه حکومتینی خوقنده غنی بزک خان توره که حواله قیلورغه قرار یوروب ۱۲۷۸ ده خوقند خانی علیم قولی غه بر کشی کون دروب بزک خان توره نی طلب ایتدی (۱). علیم قلی خان هم ۳۰. ۴۰ کشی نی یولدش ایتوب، «بعقوب بک» نی عسکر باشی (میر آلی) قیلوب، بزک خان توره نی کاشغر که یهردی.

بزک خاننک اوتووی بو نیچه صدیق بک موقت کاشغر ده قلوب وزیر اعظم اورنن طوطوب طوردی. یعقوب بک ایسه عسکری خدمتده ایدی.

بزک خان توره کاشغر که کیلوب خانلق اورندغینه اوطورغاندن صوگ بر یاقدن مرید جیناب ایشانلق قیلورغه کرشکان ایدی. طبیعی، حکومت و سیاستدن خبر سز ایدی ایدنی. یعقوب بک ایسه غایت اوتکر وزیرک بر کشی ایدی. اول توره نک قولندن بر اش ده کیلمه یه چکن سیزوب، بلکه اول خان بولوب طورغان تقدیرده کاشغرنگ تاغن تنگی یاوزلر قولینه کیچه چکن بلوب بو یولده (مملکت و حکومت محافظه سی یولنده) جدی چاره لرغه شروع ایتکان ایدی. بزک خان فراغت و راحت ده ایکان، یعقوب بک آقچه طوپلاب صوغش اسبابن حاضرله و ایله مشغول. بر یاقدن سیاسی «نطق» لر سویلهب اوزینه طرفدارلر کوبه یثور ایدی. اول بو حقه ده موفق ده بولغان، اهالی حقیقت حالنی توشوب یعقوب بک

(۱) بزک خان، جهانگیر خاننک اوغلی بولوب، صدیق بک ده جهانگیر خاننک همیشره سن نکاح قیلوب، آغان ایدی. مونه شول مناسبت ایله صدیق بک بزک خان توره نی چاقرمش ایدی. جهانگیر خان حقه ده ۱۹۱۵ نچی یلغی شوراده یازلغان ایدی.

یوروب بو یولده جدی حرکتلر قیلوب طورمقده ایدی. اداره اشلی ده بر ترتیبکه قولغان، عسکری ده ۷۰ مگله ب بولغان ایدی. بونک زمانده خلق دوزخدن قوتلوب جنگه کرگان شیکلی راحت کونلر کیچره باشلانغان ایدی لکن بو راحت و بو طنچلق اوزاق دوام ایته آلمادی.

شولایغنه طورغانده نیاز بیک دیگان بره ونک «یارکند» دن چغوب ۳۰ مگ کشی ایله «خوتهن» که کیلگان خبری ایشتلدی. بوگا قارشی حبیب الله خان ۴۰ مگ کشیک عسکر که اوغلی احساننی باش ایتوب یولغه صالدی. احسان خان «خوتهن» دن بر کونلک برده «قوم رباط» دیگان موضعه نیاز بک نی کوتوب طورمقده ایدی. اوزاق اوتمادی یارکندلکر قوم رباطقه کیلوب یئدیله. شوندن صوگ یارکند مسلمانلری بلهن خوتهن مسلمانلری آراسنده قاتی صوغش باشلاندى. بر آز صوغشقاندن صوگ احسان خان ملطق اوغنی تیوب اولدی. بونی کورگچ خوته نلقلرنگ قانی قزوب کیتوب یارکندلکر که غایت نق هجوم قیلدیله. شوندن صوگ آلر چذاب طوراً آمیچه یارکند که قاچدیلهر بو صوغشده یارکندلکر دن ۱۷ مگ کشی تلف بولغان ایدی.

۱۲۸۳ ده «خوتهن» که موسیو جونسون اسملی بر انگلیز ضابطی کیلگان ایدی. شول مناسبت ایله بولسه کیردک حبیب الله خان، هندستان والیستدن یاردم امید ایتوب اتفاق یاصارغه طرشوب قاراغان ایدی، لکن والی (سیرجون لورنس) بوگا اهمیت بیرمده. حبیب الله خاننگ التماسن اعتبارغه آلمادی.

صدیق بک

صوگنی کونلرده کاشغر ده گی قتايلر «شورلهی» باشلانغان ایدی. مسلمانلرنگ صداقت و محبتلرن جلب ایتو چاره سینه کرشوب تورلی حیلله و تدبیرلر قیلا باشلادیلر. مثلاً جمله دن بری - مسلمانلردن «آوان» آلمی طورغان بولدیله. و مسلمانلرنگ صداقتلرن عملی روشده قازانورغه موفق ده بولدیله؛ مسلمانلر آروب کیتوب قوللرنده غی قوراللرن قتايلرغه بیردیله. قتايلر شولای ایتوب اشنی جایغه کیترگچ بر کیچه یاگا شهردن کیلوب قاراولچیلرنی آلدالاب قابقانی آچدردیله.

مونه شوندن صوگ قتايل عسکری شهر که طولوب آنده غی مسلمانلرنی قیرا طورغه طوطندیله. قتل عام قیلدیله. مسلمانلر هننه قدر بالتا، پچاق، چوقمار، کوسهک بلهن مدافعه قیلورغه طرشوب قاراسه لرده بولدرآ آلمادیلر. قتايلر اولتروده دوام ایتهر ایدیله. کم طوغری کیسه شونی اولتره لر. بوندن خاتون - قز حتی صی بالالرده استننا قینماس ایدی. شول وقت بر کشی بالالرن اوط

اور ندغن تارتوب آیدی.

شول وقتلرده فرغانه طرفندن ۴-۵ مگلهب قیچاق کاشغرگه کیلوب یعقوب خانغه عرض اطاعت ایله دیلر. بونلر اچنده سابق تاشکند قوماندانی بیک محمد، میرزا احمد قوشیگی هم حق قلی مگباشی بار ایدی.

بونلرنگ بو یرگه کیلورینه سبب شول ایدی: ۱۲۸۱ده روسیه عسکرینگ قوماندانی چیرنایف چمکندنی آلوب تاشکندگه یورگان ایدی. اول وقتده تاشکندده میرزا احمد حاکم ایدی. ۱۲۸۲ده تاشکندروسارغه بیرلگاج میرزا احمدخوقندغه کیلوب ایدی. تاشکند صوغشنده علیم قولی شهید بولغاچ بونک اورینه خوقندده مقام امارتکخدا قولی دیگان کشی اوطورغان ایدی. شول وقت خدایار خان بخارایلر بلن تورکمه نلردن بر مونچه کشینی ایهرتوب خوقندغه کیلوب خدایار قولی بلن صوغشرغه طوطنغان ایدی. خدایار قولی چیگلوب اوزینگ طرفدارلرندن ۱۰ مگلهب کشی ایله ۳۰ دانه طوب ئله کتروب کاشغر طرفینه قاچمان ایدی. خدایار خان ۱۲ مگ کشی ایله آنک آرقاسندن قولاب کیلوب صوفی قورغان دیگان یرگه یتکان ایدی. شولچاقده خدایار قولی بلن کیلگان قیچاقلر صوغشندن قاجوب کاشغرغه کیلدیلر. یوغارده ذکر ایتلگان قیچاقلر منه شونلر ایدی.

یعقوب بک یاگا شهرده قطایلر بلن صوغشغان چاقده، بزرک خان تور، و صدیق بک یعقوب بک ضررینه حرکت ایته باشلاغان ایدیلر. لیکن موفقیت قازانا آلمادیلر. یعقوب بک آنلرنی قولغه آیدی. بزرک خان تورهنی آزاد ایتوب حجگه ییاردی. صدیق بکنی حبس ایتدی.

یعقوب بک، فتنه چیلرگه ادب بیروب عسکرن بر تربیکه قویغاندن صوکره میرزا احمدنی قوماندان قیلوب «مارالباشی» نه باردی. بو وقت مارال باشنده ۱۸ مگ قطای عسکرنی طورر ایدی. شهرنگ قلعهسی بک نقلی بولغانلقدن محاصره خیلنی اوزنغه تارتلدی، طوب بلن بوزا آلماعاچ باسقچار بلن قلعهدن کروب شدتلی هجوم یاصادیلر. هراییکی طرفندن زور تلفات بولدی. نهایت یعقوب بک اوزی شهر اچینه کروب عسکرینی تحریرض قیلدی. طرشو بوشقه کیتیمی بیت! آخری شهرنی آلدیلر. یعقوب بک، ملاجان طوخسانی شهرگه والی قیلوب یارکندگه یوردی.

یارکندنی محاصرهغه آلوب دهشتلی هجوملر ایله، کوب کوچلر توکدی. نهایت یارکندنی ده اوز ادارهسینه آیدی. صوکره یارکندحاکمی نیاز بک ایله اسحاق خواجهنی یانینه چاقروب نیازنی خوته نیکه و اسحاقنی کوچارغه والی قیلوب ایله بشارت یزدی.

طرفینه آوغان ایدی. صدیق بک بلن کاشغر لیکلر آراسنده صووتوب اولنگرگان ایدیکه شول سببلی اول کاشغردن کیتهرگه مجبور بولدی. و برکون بزرکخان توره گه ده کورغیچه خوقندغه علیم قولی یانینه باروب یعقوب بک اوستندن شکایت قیلدی. یعقوب بک: «صدیق بکنگ خوقندغه قاجوب کیتووی یاخشیلقغه توگل، اول خانلق منصبی آلوب کیلهچک وسزنی تختدن توشرهچک» دیه بزرک خان تورهنی اغفال ایتدی. توره یوقلی ایدی ئلی. اول یعقوب بکنی صدیق بک اورینه مندروب، همه اشنی آنک قولینه تاپشردی.

بزرکخان توره شول چاقلرده یارکند حاکمینه بر نصیحتنامه یازوب ۳ یوز عسکر ایله یعقوب بکنی یارکندگه کوندردی. لیکن یارکند حاکماری مستقل حکومت ایتو نیتده بولندقلرندن توصیه نامه گه قولاق ضالمادیلر. بلکه آچولانوب صوغشرغه قرار یبردیلر. یعقوب بکده در حال صوغشقه حاضرله ندی لیکن یعقوب بکنگ عسکرنی یارکند عسکرینه نسبتاً بیک آز ایدی. چیگلدی. بو خبر کاشغرگه باروب بزرکخان توره گه ایرشکاج اول قورقو آرالاش آجو بلن: «وقتسز حرکت! ئهلی آر بلن به یله نه طورغان چاقمی؟ طنحقنه طورغانده...» دیه یعقوب بکنگ بو اشندن ناراضی ایدکن بلدردی و آنی اولتررگه قرار یبردی. یعقوب بک ایسه کاشغرگه کیلماسدن اطرافنده غنی اوللرده توقتاب، کویکلی عسکر حیناب یاگا حصار قلعهسینی محاصرهغه آیدی. یعقوب بکنگ بو اشندن خبر آو ایله کاشغرده گی طرفدارلری بزرکخان تورهدن قاجوب یاگا حصارغه کیله باشلادیلر. یعقوب بکنگ عسکرنی کوندن کون آرتمقده ایدی. ۶ یوز کشینی محاصره خدمتینه قویوب، ۲ یوز کشی ایله اطرافده غنی قریه و قصبه لرغه یوردی.

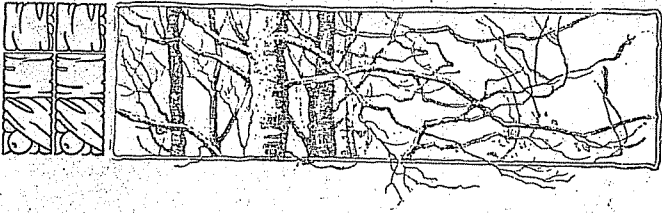
اونیال، یانداما، یاپجان، قازان کول، فیض آباد اوللرن صوغشمیچه آیدی، چونکه بو یرلرنگ اهالیسی عموماً مسلمانلردن عبارت اولوب بونده قطایلر آز ایدیلر. شول سببلی تسلیم ایتدیلر، یعقوب بک عسکرن دخی آرتدبراق یاگا حصارغه یاندى.

ایندی قطایلر حیاتدن امید اوزوب اوزلرن اوزلری اولتره باشلاغان ایدیلر. شهر اوط اچنده قالغان و بیک کوب قطایلر اوزلرن یوری اوطقه اتقان ایدیلر. شهر یرلنگانین صوگ دورت یوزلهب قطای اولمدن قورقوب ایمان کیلتردیلر. ایانسز قالغانلری اولمگه محکوم بولدیلر.

یعقوب بک یاگیحصارنی آغاندن صوگ اعلان استقلال ایتدی. و مسلمانلردن بر کشینی والی قیلوب قویدی.

صوکره کاشغرگه کیلوب بزرکخان توره گه آچقندن آچق: «سز حکومت اداره قیلورلق کشی توگلکسز، طنکرنی اچکرگه آلوب طنحقنه اوز اشکرده بولنگر» دیب آننگ آستندن ایله بکنه خانلق

مدنیت دنیاسنده خرافات

(عربیچه بر زورنالدن آندی)

کوبدن توکل گنه زور بر جمعده «علم آرتو و عمومیه شو نسبتنده اسلام دنیاسی و همملر و خرافهلردن صافلانور، موندی نرسهلر اوز اوزلردن بتار» دیب مونلر برله صوغشورغه کوب حاجت یوق ایکانلکننی بلدرگانلر ایدی. احتمال بو اش، اسلام دنیاسنده و مسلمانلر آراسنده شولای بولسه ده بولور. علم آرتو و عمومیه شو سبیل خقللر، سلف عصرنده غنی صاف و خالص اسلامنی آ کلاب آسهلر، و همملر و خرافهلردن بیک بیکل قوتولورلر. اما علم آرتو نسبتنده خرافهلردن قوتولو آروپا مدنیتنده خلق ظن ایتمکان درجه ده بولماغانغی معلوم.

آروویاده علم، نی قدر آرتسه ده و نی قدر تارالسده خقللر همیشه و هم اسیری بولوب طورالر، موندن آیرلا آلمیلر. بو طوغروده اوقوغانلر برله اوقوغانلر آراسنده کوب آیرما یوق. خرافات هم اوهام، نادان خلق آراسنده نی قدر حکم سورسه اوقوغان خقللر آراسنده ده شول قدر حکم سورهدر.

موندن مگ یل مقدم، عرب شاعرلردن ابوتمام طرفدن «تخرص»، «احادیث ملفقه» دیب آتالغان سوزلرمنی بو کونده بزله «اوهام» و «خرافات» دیب یوروتهمز. شوشی زهانمنی «علم زمانی»، «نور زمانی» دیب آتاغانلقمز ایچون «خرافات» هم «اوهام» لرغه مبتلا بولونی بیک زور عیب اشلردن صایمیز، ممکن قدر مونلردن آرالانورغه طریشمز و بزده موندی نرسهلر بارلقنی بلسهلر آروپالولر کوله لرلر، مستخره ایتارلر و شول سبیل دینمز گده طعن قیلورلردیب قورقامز. مونک سبیل، بزنگ آروپانی درست تانی آماومز، آنلرده علم یورتلری و علملر کوب بولوبده اوزمزه آندی اشلر بولماغانلقدن کیمسنوومزدر. بز، آنلر جیقارغان تیمور یوللر، پارخودلر، تیلیغافلر و تیلیفونلر هم ده الیکتریققلرنی کورب اوزمزی یرده و آنلرنی عرش اوستنده دیب خیال ایتهمز. درست، آروویاده حقیقی و جدی «علم» هم ده بیک عالی و محقق آدملر بار. آروپانگ شهرتینی شوشی آدملر جیقاروب طورالر. اوز مملکتلرنیگ نفوذلرنی دنیاغه یوروتهلر. شونگ برله برابر مونلرده شول یوقاری طبقه دن قالغانلر، بزده گی الگ توبان خقللردن ده توبانلر بولوب وهم اسیرلری، خرافات بنده لریدر.

بارکنده که محمود خواجہ نی حاکم قیلوب کاشغر گه قایتدی . یعقوب بک غایت اوستالق ایله ، تهملی وعدهلر بیروب ، کوبکنه معاشقلر تعیین ایتوب حاکم و مأمورلرنیگ کوکلارن آلا بلور ایدی . صوگنندن نااهل مأمورلرنی عزل ایتوب آنلر اورنینه اهلیتلی کشیلرنی قویار ایدی .

یعقوب بک، قوزالندن بیگرهک ، تهملی ، لذتلی وعدهلری ، آقچه وهدیهلری ایله مخالفلرنیگ کوزلرن مایلاب مقصودینه ایرشر ایدی . چونکه آلتی شهر خلقیننک احوال روحیه سی ده شونی تقضا قیلور ایدی . آلتی شهر مسلمانلری بو کونده ده شولای نهلی ، قولگده آقچهک بولسه ، هدیهلر بیروب طورساک آلر سیندن بیک عزیز نرسهلر ده آیامیلر . یاخود آیامایاچقلر . ذاتا ، قولگده آقچهک باشکده عقلنک بولسه «پادشاهلق» اوزی سینک الگه کیلوب نزله نهچک . آقچهسن احمقلرغه بر پارچه نان تابوب آشوده چیتندر . ناپالیونده ئه یسکان بیت : «مینده عقل بار ، دنیاغه حاکم بولور ایدم لکن آقچه یتکروب بولنی» دیگان .

اوزون سوزنک قسقه سی یعقوب بک عقللی بر کشی ایدی . قولنده آقچه سی بیک کوب بولماسه ده اول قای چاقده «طوغاغان آیو تیرسن صانتقان» شیکللی کوب کشیلر گه قطای قولنده غنی شهرلردن منصب بیروب قویار ایدی . نیاز بک بلهن اسحاق خواجہ غه خوتن بلهن کوچارنی بیرگان کیی . . . . یعقوب بک ، شوشی واقهلردن صوگ خانلق درجه سینه مندی . نوشیروان یاشف (خوتن) .

سهر:

امیدلی ایمان.

بز الوغ ایل ، آق بختمز آغنی یاقده شوگا کوره امطلابز آغنی یاقده . ایرته کیچن اوقی تورغان ایمانمز : آغنی کونده آطلانامز آرغماقغه .

عقل هم آتون .

ایسکیدن قاوشی کیله در ، بو عقل آتون بلهن نهق شولای قارشی کیله صالقون قزو یالقون بلهن سوز سویله و تیوش دیسه عقل ، عالی او یغه قاراب پای سویلی سوزنی همانده ، نوزلی آتونغه قاراب . ضیا یرمکی .

(بخارا خانلری بلن) صوغشا باشلاغان ایدیلر. شونلقدن «آلتی شهر» که اول یاقندن ده جلی بهرلمه‌دی: افغانستان طرفندن ده یاردم کیلو احتمالی یوق ایدی. چونکه اولچاقلر افغانستان اوزی اینگیز قورالی آستنده قالغان ایدی. بناعلیه «آلتی شهر» خلقی بو عصرده ظلم واستبداد آستنده طوردی. آنلرنگ آه وزارلرن ایشتوچی ده کوروچی ده یوق ایدی. چونکه چنیلرنگ آلتی شهرنی قولغه آلودن مقصودلری آو آولا قیلندن قورساق طویدرو ایچونگنه ایدی.

درست، آلتی شهر، قطای قولینه کرگاندن صوگ تجارت نقطه نظرندن خیلی مهم رول اوینادی، قطای مالن چیتکه جغارر ایچون آلتی شهر زور بر کویر اورنن توتقان ایدی. لکن موندن فقط «آلتی شهر» فائده لاندی. یرلی مسلمانلری حماللق خدمتندن بوشاب طوراً آمادیلر.

شوشی عصر اچنده «اوج طورقان» اختلالی قوزغالغان برلسه ده، بو اختلال زور آغمغه قارشی بر «گورندی» قیلندن کچکنه بر حرکت ایدی. تأثیریه ده اوزی قدرگنه بولدی.

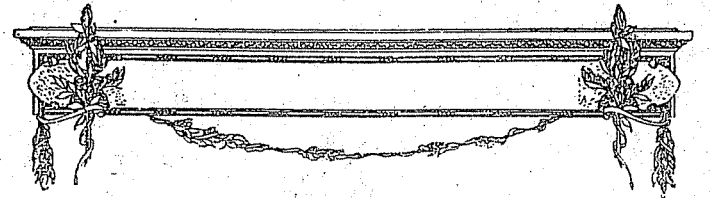
۱۳ نچی عصر اورتالرنده چین حکومتی خیلی یومشاغان ایدی. بر یاقندن قرغزلر، ایکنچی یاقندن خوقند خانلقلری، بونگ اوسته بر طرفدن «خواجه» لر آلتی شهرنی یواقشدر ا باشلاغان ایدیلر. شوندن طولایی چین حکومتی خوقند خانی محمدعلی بلن مصالحه یسارغه مجبور بولدی.

۱۲۴۶ ده خوقند خانلری ایله قرغزلر آراسنده صوغش جقدی. اول وقتده محمدعلی خاننگ کوندن کون کوچه یوب طورغان زمانی ایدی. قرغزلرغه غالب کیلوب «نارین» غه قدر باردی. غولجه (ایله) ولایتندن هم بر مونجه یرلرنی ئله کتردی. چین حکومتی ایسه بو وقتلرده تمام قاقشاغان ایدی. آلتی شهردن اوکچه کونه رو وقتی ده یتکان ایدی. خوقند عسکری ایسه آغان بر یرنده تخی، بعض بر اورنلرغه یاگا استحکاملرده صالحالاب طورالر ایدی. «طاش قورغان» استحکامی پامیر تپه لرنینگ جنوب ایشکلرن صاقلار، «قورتقا» قورغانی نارین طرفلرن حمایه قیلور ایدی. بو یرلر صوغش نقطه نظرندن بیک مهم اولدیغی اوجون بو قورغانلر قطای حکومتی ننگ باشینه چوقمار بولوب توشدی ونهایت چین حکومتی ۱۲۴۷ ده محمدعلی خانغه سفیر کوندروب صالح صورادی. «مصالحه» که قرغز، قازاق وخواجه لرده داخل ایدی که یعنی محمدعلی خان آنلرنی آلتی شهر که قول اوزاتبودن طیسون.

محمدعلی خان قرغزلر، خواجه لر کبی قوللرندن بر اشده کیلمی طورغان بر خلقغه یاردم بیرونی اورنننر تابوب، هم ده

برابر اوسه چکدر. تل بلن مدینت آراسنده غی علاقه و مناسبت آش بلن طوز کییدر. علوم و فنون، صناعت و مدینت دنیاسنده طوغلوب اوسکان بالارمنگ تللری اوزلگندن اصلاح ایتلگان بولوب تابولاچقدر. وشول یولغه کرگانه گنه بزنگ تلمز XX نچی عصرغه موافق بولوب آچلاچقدر.

نوشیروان یاوشف (خوته ن).

آلتی شهر، تاریخندن بر پارچه

مغول وچغتای خانلقلری اقر اضغه یوز قویفاندن صوگ «آلتی شهر» بر مدت فالماقلر اداره سینه کیچوب طوردی. قالماق خانلری بروقتلرده شمالا سیبریا، جنوبا کاشغر ویتت، شرقا چین مملکتی، غربا قرغز دالاسینه قدر بولغان یرلرنی و آلتای تاغلرینی اوز اداره لرنیه. آوب «قالماقستان» قطعسه سی وجودکه کیزگان ایدیلر لکن ۱۱ نچی عصر آخرلرنیه تابا قالماق حکومتی ننگ ضعیفله یووندن استفاده قیلوب چین حکومتی باش کوته ردی. «آلتی شهر» ده ۱۱۷۰ دن ۱۲۴۰ غه قدر آنلر قولینه کروب طوردی. «آلتی شهر» ننگ کپردک قالماق اداره سینه کروینه و کپردک قطای قولینه توشوینه باشدیچه سبب «خواجه» لرنگ خلقنی اوزلرندن صوندرولری وشول خواجه لرنگ تعلیملری آرقاسنده اهالینگ «آق تاغلق» و «قار تاغلق» اسملری ایله ایکیگه آیرلوریدر که، شوشی سیبریا که مبنی قوللرن کوجلری کیتوب مملکت و حکومتلرینی «تسلیم» که مجبور بولدیلر. صوگندن بوتقرقه ننگ آچیسن اوزلری ده تاتدیلر. ماللری، جانلری، تلف ایتلدی. عزت و آبرویلری بتوب دینی و ملی حقارتلرگه دوچار بولدیلر. اسیر و محکوم، فقیر و محتاج بولوب قالدیلر.

ایشته افتراق!

آچیسن تاتدیلر. اما بونگ سپین اوزلری بلمهس ایدیلر. شونلقدن اول اختلاف اورتادن کونه رلمه‌دی. ئه‌لی بو کونده ییله «آقار» بلن «قارالر» آراسی اوط بلن صو شیکلی ضددر. بر فرقه زمانغه قازاب بزاش قیله باشلاسه، ایکنچی فرقه آننگ بو اشن بولدرماسقه طرشا. ایشته جهالت!

۱۱۷۰ - ۱۲۴۰ تاریخندن اوز بک خانلری ده اوز آرا

صوغشوب آنووی امید ایسلگان «نرسه» دن کوزگه کورنوب طورغان فائدهنی قولغه توشرونی مصلحت کوروب، معتبر سودا گرلردن عالمشاهنی باش ایوب پیکین گه برهیئت سفارت کوندردی. بو وقتده ترتیب ایسلگان معاهده نامه برنیچه مادهدن عبارت بولوب مهمره گی شولر ایدی:

«کاشغر، یا کجحصار، خوتنه، آقسو، یارکند، غولجه و اوچطورغان شهرلرینه غرب طرفدن کرتله طورغان سودا مالندن آلتاچق باج (کمرک) آلو اشلی خوقند حکومینه تابشلور. خوقند خانلغی طرفدن مذکور شهرلر گه بره تجارت مأموری قویلور. بو مأمورلر کاشغرده گی زورراق بر مأمورمنگ تخت نظارتنده بولور. مذکور شهرلر گه کیلوچی خوقند واورتا آزیبا خلقی کیرهک امور ضابطه و کیرهک اداره اشلر نده مذکور مأمورلرنگ حکمینه تابع بولورلر. کاشغر شهرنده طوراجق مأمور ایسه خوقند خانلغینگ پولتیقه مرخصی بولور. خوقند خانلغی ایسه بو قدر امتیازلر گه مقابل: کاشغر و آلتی شهر گه تجاوزدن توقار و قرغز، خواجهلرنی ده اول اشدن طیار.»

بو معاهده تصدیق قیلنغاندن سوک آلتی شهر ۱۲۶۲ سنه گه قدر بیک طنچ طوردی. کاشغرده گی پولتیقه مرخصی عالمشاه ایدی. بو ذات خوقند خانلغینه بیرلگان امتیازلرنی تاغنده کیگایته توشدی. آلتی شهرده خوقند حکومیتنگ نفوذی کوندن کون آرمقمده ایدی. قسقهسی بو معاهده نگ هرایکی طرف ایچون فائدهسی کورندی. لکن بو معاهده اوزاق دوام ایته آلمادی. محمدعلی خان اولرلو ایله (۱۲۵۹ دن اعتبارا) اشدن قالدی. (۱)

محمد امین خان

هجرتنگ ۱۲۶۳ نده خواجهلردن محمد امین خان اوزینه ۵-۶ یوز کشی ایهرتوب خوقنددن قاجدی. محمد امین خان قرغزلردن بر مونجه کشینی اوزینه جلب ایوب «اوش» یولی ایله کاشغر گه کیلدی.

کاشغرنگ یا گاشغر نده طوروجی ۳ مک قشای عسکری محمدخانغه قارشى چغوب قاتی هجوم یاساغان ایدی. لکن سوکندن

(۱) ۱۲۵۹ ده بخارا امیری نصرالله خان، خوقندنی بخارا خانلغینه قوشو اوبی ایله محمد علی اوستنه بوردی. ۵-۶ آی قاتی صوغشقاندن سوک نصرالله خان طرفی جیکوب خوقندنی بخاراغه تابع ایتدی. و محمد علی خاننی بالا چاغاسی و همه طرفداراری ایله برلکده اولتروب بخاراغه قایتدی. لکن اوزاقده اوتمادی خوقنده کوچلی اختلال چغوب بخارا مأمورلرن تلف ایتهرک، خوقندنی بخارا تبعه لکندن آبروب آلدیلر. سوکره خوقندنگ بورنی خاللی نسلندن مراد خان اسملی کشینی خانلق اوردنیغه اوطورتدیلر.

جیکوب یا گاشغر گه یه شرندی. محمد امین خان باشلاب کهنه شهرنی ضبط ایتمکچی بولغان ایدی. لکن کاشغر خلقی یا گاشغر شهرنی آلمی طوروب شهرنی تسلیم ایتمیه چکرن آکلاندیلر. شول سببلی اولایا گاشغر شهرنی محاصره قیلدی. لکن آنی تیزگنه قولغه توشرو ممکن توکل ایدکی معلوم بولدی. شول خاقده اخیوقندنگ پولتیقه مأموری نعمت خان خوقند سودا گرلری ایله تفاق قیلوب شهرنی محمد امین خانغه تسلیم ایتهرک قرار بیدیلر. و بر کیچهسی شهرنگ قبالرن آچدیلر. محمد امین خان هم درحال شهر گه کروب پادشاهلغن اعلان ایتدی.

سوکره کاشغردن کوکلی فرقه لده قوشلناچ یا گاشغرنی آچو اولقدر قین بولمادی. محمد امین خان یا کجحصار قلعه سنده محاصره غه آغان ایدی لکن اورومچی طرفندن قشایرغه ۱۵ مک قدر یا گاشغر یاردم کیلو سببلی بر آز صوغشقاندن سوک قالغان عسکری ایله خوقندغه قاجدی.

کاشغر خلقدن ده یوز مکلهب کشی قشاینگ اتقامنندن قورقوب محمد امین آرطندن خوقند طرفینه «هجرت» ایتدیلر. قش وقتی، غایت صاووق. بیوک طاغلردن، تیره ن چوقزلردن اوتوب باررغه کیرهک. بونگ اوستنه بر کونی قار یاوب، قاتی بوران چقدی. مهاجرلرنگ بیک کوبلری هلاک بولدیلر. قایسیلری آچا بولندیلر قایسیلری اوشوب اولر ایدیلر.

بر یاقدن قشچاقلر پیدا بولوب یولباشا باشلادیلر. محمد امین خان کاشغردن آغان غنیمتلرنی تاشلاب، کیتهر گه مجبور بولدی «یولباشار» لر کوب کشیلرنی اولتروب، بیچاره مهاجرلرنی پرا کندیه قیلدیلر.

بو واقعه دن سوکره خوقند خانلغی ایله چین حکومتی آراسنده یا گادن بر معاهده یاسالدى. و پولتیقه مأمورلگینه تکرار نعمت خان قویلدى.

محمد امین خان خوقندغه قایتوب ۷ یل طورغاندن سوک ۱۲۷۰ ده یه کاشغر گه کیلگان ایدی. لکن بو سفرده اولگسی کبک (اورومچیدن ۵ مک عسکر کیلگانن ایشوب) کیزی قایتورغه مجبور بولدی.

ولبخان توره بله ن حق قلی مکباشی نگ کاشغر گه کیلووی ۱۲۷۲ ده خوقند خواجهلردن ولبخان توره کاشغر گه کیلگان ایدی. یا تده کشیسی آز بولغانلقدن بر ائشه چاغرا آلمیچه قایتوب کیتهر گه مجبور بولدی. ایکنچی یل کوبرهک آدم طویلاب حق قلی مکباشینی ده آلوب کاشغر گه تکرار کیلدی.

ولیکان توره کاشغر شهرینه صوغشمیچه کردی. کاشغر لیکردن ۷-۶ مڭ کشینی اوزینه قاراتوب «خانلق» اعلان ایتدی. صوگندن کوگلیلیر قوشلوب عسکری ۸-۷ مڭگه یتکان ایدی. یاگا شهرنی محاصره قیلدی. لیکن شهرنی کیچ بلن آو ممکن توگل ایدی. چونکه قطای نڭ قورالی و اوگره نڭگان عسکرندن ۲۰ مڭگه کشی بار ایدی. اول یاگا شهرگه آغوب کره طورغان صوننی جروب چینکه آغزوب ییاردی. وشول سبیلی قطای عسکری شهرنی تسلیم ایتهرگه مجبور بولدی. یاگا شهر بیرلگاندن صوگ ولیکان طرفینه قوشلوجی کوگلیلیر نڭ صانی دخی آرتا توشدی. کوچی بر آرتقانندن صوگ یاگیحصار قلعهسن محاصره ایتوب کوککنه مشقتلر ایله آنی قولینه نله کتیررگه موفق بولدی.

ولیکان توره کاشغرنی اوز ادارهسینه آغانندن صوگ خلقدن فوق العاده «آوان» (نالوغ) آلا باشلادی. چونکه عسکر تریه قیلدی اوچون آقچه کیرهک ایدی. حتی بر وقت یرلی خلقتنگ اوینده گی معیشت اسبابلرینی آلا باشلادی. قازان، قومغان و باشقه تیمور اسبابلرن جیناب طویاز یا صاتورغه طوطندی. (۱). خلق بوکده چدادی. چونکه آنلر بوندن اول بوندن ده آغزراق بوکلرنی کوتهروب ظلم و جبرگه تمام چنققان ایدیلر.

ولیکان توره نڭ غیر طبیعی بولغان براشنی اشله و بلن خلقتنی کوچلهوی برده یکشمی ایدی. اول مونه شوندی بر «زاقون» چفاردی: «کاشغر خلقی اوز عادتین تاشلاب خوقند عادتین قبول ایتسون!» دیه مجبوری فرمان بویوردی. خوقند عادتینه کرمه گانلرنی کیسه، اولتر ایدی. باشقه تورلی بهانهلر بلده هر کون نله نیچه باشلرنی کیسوب طورر ایدی. کیسانگان باشلرنی دریا بوینه اوبدروب قویار ایدی. خلاصه ولیکان توره نڭ ظلمی افراط درهجهسینه یتدی که، خلق اوزینگ اولگی قطای حکومتین صاغنا باشلادی. مونه شول سبیلی غولجهدن یبارلگان چین عسکرن کاشغر خلقی ممنوتیت ایله قارشى آلدی. صوغش صوگنده تورم کاشغر دن اوکچه کوتهروب اصل وطنینه قایتدی.

سیاست اشلرن بلمه گان، منتظم بر عسکرگه مالک بولماغان جیلبه گهی خواجهر نڭ آلتی شهرگه کیلوری قشایلر نڭ آچولرن قاپار تودن باشقه بر نرسه گه ده یارامادی. بیچاره یرلی خلق ده نادانلق سبیلی خواجهر نڭ کرامتلرندن مدد امید ایتوب آلدانور ایدیلر. یوقسه یانلر نده ۳۰-۴۰ مڭگه قورالی چین عسکری طورغانده، قولینه آچاق نایاق تاپانوب کیلگان زور جالمالی خواجهر نڭ سوزینه کرمهس ایدیلر. کرامت بلن حکومت ایتو ممکن بولسه بوکونده بیخاردن کوچلی حکومت ذنیاده بولماس ایدی. خواجه و اولیا کرامتی فائدهغه یاراسه اوی صاین کروب چوبن قازان وقومغانلر حیوب یوررگه حاجتده قالماس ایدی. اولسکار نڭ یاردمی، ترکلر نڭ دعاری فائده بیره تورغان بولسه «آلتی شهر» خلقی بو کونگه ده توشمهس ایدی. خلق، شوشی اشلر نڭ قوزری بر خیالندن غنه عبارت بولوب هیچ بر فائدهسی یوقلغن آکلاسه بلکه بوندن صوگ آندی اشلر بولماس ایدی...

نوشیروان یاشوف «خوتهن»

قطعه

شویله دنیا: بختیارسک سین بوگون، شاد جانگ،
سین کوله چسک، سین کوگلیلی، سین بختلی، صاف قانگ،
ایرته گه ایسه، سین بختسز، اغلی کوگلیگ، صقری جان!
یهش توگه کوز. قایغی باصا بیزه کوگلیگ دنیادن!

ادریس مکارمف

(۱) بو کونده: «ولیکان زماننده اون اوگه برگنه قازان قالغان ایدی» دیگان سوزنی قارتراق کیشار ضرب مثل ایتوب سویلیلر.

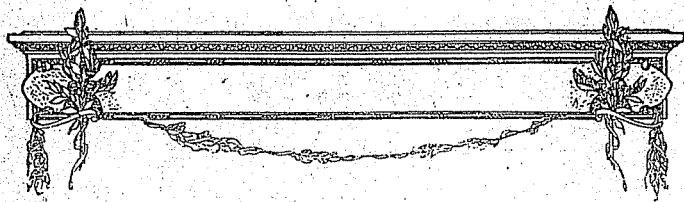

قلاچق ايسه، استقراض يوكارنى صوڭ كەچك نسل اوستتە يوكلەمك البته جائز، بلكە مطلوب اولور. حاصل اولاقق فائدهلر ك يالگىز بر جزئە نائل اولمش معاصرلرە بوتون آغىرلىقى يوكلەمك البته عدالت اولماز. شو عصر بوتون ئىروتلارنى بر كىتلىرىنى اوزىتىگ : ارئتە ترك ايدە بيلور ايسه، مشكل حالرك آغر دقيقه لرك توليد يتدكلىرى ضررلىرى دە ديونلرى دە البته ترك ايدە بيلور .

اعتبار معامله لرىنگ اهميتلرنى دە ضررلىرىنى دە بيان يتدكلىرى صوڭ، ايندى فائض مسئلەلرنى اقتصاد لسانيلە بيان ايدەيم . اسلام تعليملرىنگ علويتتە برهان كىي اولور .

موسى جار الله .

پيتراغراد . اوكتابر ۱۹۲۸ دە ۱۹۱۶ سنە .

آلتى شەر تارىخىندىن بر پارچە

هجرىتىدىن بر نىچە عصر مقدم، تاتار حكومتلرىنگ غايت كوچلى و پارلاق زمانلر نده، اداره لر نده بولغان « آلتى شەر » دە راحت كونلر كيچىرگان ايدى. بو وقتلر دە بو ىردە صنايع و معارف دە خيلى ياخشى تارالغان ايدى.

« آلتى شەر » هجرىتىدىن صوڭ اوغور توركلرى حكومت ايتكان چاقلر دەده عمران و مدنيتچە ياخشوق ترقى ايتكان ايدى . بوندىن بر نىچە عصر صوڭ غەرق قالوب وجودكە كىلگان مغول و چغتاي زمانى دە ناچار توگل ايدى.

نيچكدر، مغول و چغتاي خانلقلىرى منقرض بولدى . شول كوندىن اعتبارا واق تويەك مسلمان خانلقلىرى پيدا بولوب « آلتى شەر » باشىنە بلا اوپلرلى ياغدىر باشلايدىلر . آندىن صوڭ صوفى صورت و شيطان سىرت « خواجە » لر ظهور ايتوب آلتى شەرنى تمام بولدىلر . شوشى خواجە و ايشانلرنگ جهرى و خفيه اولمق اوزرە مذهب تفرقه لرى ميدان آلوب خلقنى ايكىگە آيردى . شوندىن اق طاغلق ، قارا طاغلق ، مذهبلىرى وجودكە كىلوب « آلتى شەر » نى چىرگە صابشدردى . نهايت آياق خواجە كىي خائىلر وطن و مملكتنى قطاي و قالمالقرغە صاندىلر .

۱۰ نچى عصر هجرىدىن اعتبارا « آلتى شەر » قان درياسى آستىدە قالدى . آقدى قانلر، مسلمان قانى ! آلتى شەرگە خواجەلق ايتوچى صوفىلر مسلمان قانى توگودىن

بزم اسلاميت معسرلر عاجزلر حقندە انتظارى ايجاب ايتمش ايسەدە، هيچ بر انسان هيچ بر حقوق خصوصندە عفوى ايجاب ايتمە مشدر . بلكە حالگ زمانگ ايجابنە كورە حركىتى انسانگ اختيارينە ادبنە تسليم ايتوب، مناسب صورتلر دە عفوى مندوب ايتمشدر .

هيئت اجتماعيە دە انسانلرك اقتصادى حاللرنى تسويه ايتمك خصوصندە شريعت اسلاميە تدبيرلرنى زكات فصلندە انشاء الله بيان ايتسەك كىرەك .

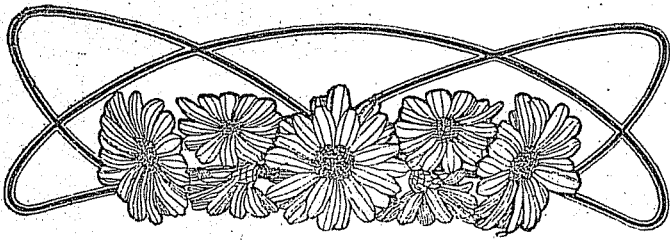
۱۰ . اعتبارك ، يعنى قرض ، استقراض ، ديون معامله لرىنگ اهميتلرنى يوقارى دە بيان ايتدك . نظرلرى دقيق اقتصاد علملرى قرض معامله لرىنگ استقراضلرك غايت بويوك ضررلرنى دە بيان ايتمشلر .

اولا : حكومتلرك شركتلرك فائض مقابلندە استقراضلرى تشبث همتلر ندىن خلقى محروم ايدر . خلق اوز ماليلە اوز معرفتيلە اش كورمكدىن قالوب ؛ حكومتك شركتلرك كاغدلرنى آلور ؛ فائض مقابلندە سرمايەلرنى وىرور ؛ تىبل اولوب كون كوروجى صنف هيئت اجتماعيە دە زيادە لشور .

ثانياً : حكومتلرك بويوك استقراضلرى تجارتلر دە زراعتلر دە استعمال قىلنە حق سرمايەلرك نقصاننە سبب اولور . استقراض يوليلە طوبىلانمش مبالغ فائده سز يولازە صرف قىلنور ايسه ، بر نىچە جهتتە ضرر محققدر . چونكە بر كىتلى كىشلتى سرمايە جمعيت الندىن چيقوب، تلف اولمش اولور دە ، يرينە يالگىز ضررى قالمش اولور . ثالثاً : استقراض يوليلە طوبىلانمش سرمايەلرى قاپامق (تولەمك) على العادە بر قاچ سنەلرە توزيع قىلنمق جهتتە ، شو كونك استقراضى صوڭ كەچك نسل اوستىنە حقسز عدالتسز يوك اولور . شو كونكى يوكارى صوڭ كەچك نسل اوزرىنە يوكلەمك حقوقى هيچ بر انسان دە يوقدر .

استقراض ضررلىرى حقندە سويلنمش شو سوزلرك هر برى طوغرىدر . لىكن او ضررلرك هيچ برى استقراض ضررى توگل ، بلكە سو استعمال ضررىدر . استقراض ، استعمالك صورتلر نە كورە ، يا مضر اولور ، يا خود مفيد اولور . طوبىلانمش سرمايە منفعتلى يوللر دە صرف قىلنور ايسه ، مفيد اولور . فائده سز اهميتسز شىلرە صرف قىلنور ايسه ، البته مضر اولور .

شو كونكى يوكارى صوڭ كەچك نسل اوستتە يوكلەمك اعتراضى ، شىبە يوق ، غايت مهم اعتراضدر . لىكن دقتلە ملاحظە قىلنور ايسه ، استقراضك ضررىنە دلالت ايتمز ، بلكە لهنە دلالت ايدر . استقراض قوتيلە طوبىلانمش سرمايە بر كە سنندە انشاء قىلنە حق اشرك منفعتى دائمى اولوب ، صوڭ كىلەچك نسلك استفادە سنە

سید علی الظاهر حضرت تبری حقه خاخره

(سید نك «آثار» ده یازغان ترجمه حالندن بر آز جمله لر)

سید علی الظاهر حضرت تبری ۱۳۱۳ - ۱۸۹۵ هجری یل مدینه دن سفر ایتوب استانبول غه کیلیدی و احمد اسعد افندی خانه سنده یکریمی کونلر قدر طوروب شوندن «بخارا» شهرینه باردی و آنده اوزون وقت طورغاندن صوگ «سمرقند» گه باروب جامع الصبح صاحبی استاذ المسلمین امام محمد بن اسماعیل البخاری حضرت تبری زیارت قیلوب قایتیدی، شوندن صوگ زاکاسی تیمر یولی و کاشیمی دگری برله استرخان غه و آندنده «قازان» غه کیلیدی.

بز بو آدمی الکن ایشتوب کیلهدر و «مدینه» نك گنه توگک بلکه بیون حجاز نك الوغ عالمی نندن دیب اعتقاد قیلهدر ایدک. بو سفری حقه مصر جریده لر نده بعض بر نرسه لرده اوقوب طوروق شول سببلی کورشورگه آرزومز کامل و بعض بر نرسه لر اوقو امیدمز کوچلی ایدی. لکن مفق سلطانوف جنابلری «مسکاو» شهرینه تاج کیو بارامینه اشتراک ایتو ایچون اوفادن کیتکانلکن صوبرانیه خدمتدن بوشانوب طوروغه چیتکه بوررگه امکان یوق ایدی. شونک ایچون «سید حضرت تبری برله بز کورشه آلمی قالورمز» دیب تأسف ایتوب طورادر ایدک. شول وقتلرده قازاندن حرمتلو یوسف حاجی: «سید حضرت تبری اوفاکه بارادر» دیب تیلفرام بیردی. بو، بز نك ایچون کوتولمگان بر نعمت بولدی، البته شادلانق.

۱۳۱۳ - ۱۸۹۶ هجری یل مای آینده سید حضرت تبری پارخودده اوفاکه کیلیدی. یاننده سالم اسمنده برخادمی بار، آلب کیلوچیسیده حاجی یوسف افندی دیمیردیف ایدی. پارخودده قارشلی آلق. باشنده عرب چالماسی، اوستنده ده آقچوریشلر طولاسندن چیکمان بولغانی خالده سید حضرتی برله کورشدک، شول وقتده بز نك ایچون دعالمز قیلیدی. حرمتلو مریم بیکه سلطانوانک آت آربارنده شهرگه منوب آنک یورتینه قوناق بولوب توشدی، برر آی قدر شوشی یورنده بیک راحتک برله عمر اونکاردی.

شول کونلرده تیمر پولات حاجی ده کیلیدی. مریم بیکه نك یورت ایچنده بولغان اوننگ بر ایکی بولمه سی سید برله خادمینه تخصیص ایتولگان وزور بر بولمه سی عمومی کورشو اورنی و درسخانه

باشقه بر تورلی ده اش کورسه ته آمادیلر. حتی بر ایمنجه کدن سوت ایمگان «سلطانلر» بربری ایله آچقندن آچق. «دشمان، دشمان!» دیب سوگشر. اوق، وقلچ طوتوب طوغشر، کوچاسی اولترر، کوچسزی اوله ر ایدی.

بولرنگ؛ بو قدر قانلر توگوب، معمور شهرلرنی خراب قیلوب، گناهسز اهالینی مآندن، جانندن، بالا چاغانسندن آیروب، تونی کونی اوز آرا صوغشولرندن مقصودلری نی ایدی ایکان؟ آکسز و نادان خانلر نك بو کبی و حشانه حرکتلرینه سبب، شخصی اینتریفه لرندن باشقه بر نرسه ده توگلدنر.

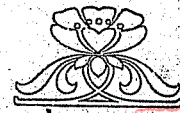
صوگنی خانلر نك بو کبی تدبیرسز حرکتلری؛ بیکاردن بیکار اوز آرا صوغشولری مملکت اوچون صاغایماسلق بر چیر بولدی. اشته شول کوندن بو کونگه قدر «آلتی شهر» چیردن چقالمی. وطن و مملکت اوچ بوز یلدن بیرلی شول چیردن باش رکوتره آلمی. بیچاره نك حلی غایت آخردا:

«عرض آکلماو» بز نك مسلمانلر غه شول زماندن قالغان بر میراث بولسه کیرهک. اشنگ آخرن اویلاو، ملی و اجتماعی مسئله لرگه بی طرف قاراو، ملت ایچون فائده لی اشلرده شخصیتدن کیچو، تعصبی بر چیمکه قویوب هر اشده و هر مسئله ده کوزنی زور آچوب تیردن قاری بولرگه. اویره نه باشلارغه وقت یشکان بولسه کیرهک ایدی ایدی.

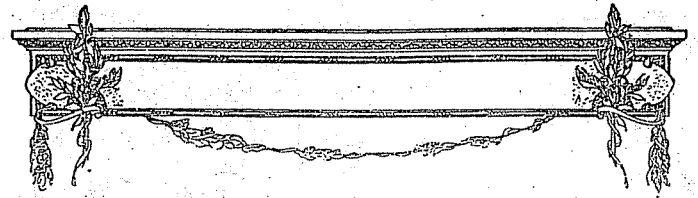
چقماغان جانده امید بار، چیرنگ سببی بلنسه آکا دارو قیلورغه ممکن. سببی ایسه اختلاف و افتراقدر. بس شخصی عداوت و کدورتلرنی اچدن چغاروب ناشلامق کیرهک.

تورکستان و آلتی شهرگه دائر قول یازمه. تاریخی بر اثرنی اوز تلمزگه ترجمه ایتوب نشر قیلمقچی بولغان ایدم، لکن بو اثرده معموما یوغاریده مذکور «صوغش چوقمارلری» نك اوز آرا چه کوشولری بیان ایتلگان. مین بو قهرمانلرنی تاریخ ضحیفه سینه کرترگه تله مه دم. بناء علیه «نشر» نندن واز کیچدم. بولر آراسنده تلگه آلورلق و تاریخه مالک بولورلقلری بولسه، آرده عبدالرشید خان، بابرشاه، عبدالله خان، احمدخان، سعیدخان و یعقوب بک لردر. بولر حقه قسقه جه راق یازلور.

نوشیروان یوشف. (خوتن)

آلتی شهر تاریخندن بر پارچه

چیکگزدن صوگ، یدنجی عصر هجریدن اونجی عصرنگ آخرلرینه قدر « آلتی شهر » عموما چغتای خانلری اداره سنده بولوب، چغتایلیر ایله مغول خانقلری آراسنده یش - یش صوغشلا چغوب طورغان. شول مدت ظرفده « آلتی شهر » نهلله نیچه قوللرغه کروب چغغان.

کیرهک آلتی شهرده و کیرهک اوز مملکتلر نده برنجی رولنی شوشی کشیلر اویناغان: چغتای و آنک احفادنن طوغلق تیمور خان، امیر سید علی و میرزا ابوبکر. مغوللردن - یونس خان، عبدالرشید خان و منصور خانلر. قالمقلردن خالدان قوتاجی و خالدان شیرین.

« آلتی شهر » شول مدت اچندن چین چیکگزلری اداره سینه ده کروب چغغان.

مغول و چغتایلیر دین و قان قرنده شی بولسه لده آرالزنده هر وقت اختلاف و عداوت حکم سورگان. برله شه بلماگانلر. شولقدن حکومتاری اوزاق یاشی آماغان. چین دولتی طزفندن یوطلغان. ایکنچی عبارت ایله آیتکانده آتالرنک مانندن بالار منفعت آماغان؛ آنالر جیغان ماینی باشقلر آشاب کیتکان. قسقه سی اختلاف سببلی اسیر و محکوم بولغانلر. اگر تاتار، مغول و چغتای خانلری اوز آرا اویشوب طورغان بولسه ل؛ واق حکومتلر برله شوب « ایمپراطورلق » وجودکه کیترگان بولسه ل، بو ایمپراطورلق بلکه بو کونگه قدر وجودن صاقلاب کیلگان بولور و قیامتکه قدر سلامت بولوب طورر ایدی. لکن . . لکن . . « لا کین » ایدی . .

بز بو، صوگئی تایخلرنی اوقوغانده شادلق سیز میمز. کوزمزدن قان تامزوب اوقیمز . . یازغان چاقده ده قولمز و قلممز تتری! . . .

ابو بکر میرزا

امیر خدایداد اولادندن امیر سیدعلی نگ سانسز و حیدر اسملر نده ایکی اوغلی بار ایدی. ۸۴۲ ده سید علی وفات بولغاندن صوگ اورنینه اوغلی سانسز میرزا اوطوردی. سانسز میرزا کاشغرده ۷ یل حکومت ایتکاندن صوگ وفات بولدی. سانسز میرزانگ ابو بکر و عمر اسمنده ایکی اوغلی بار

ایدی. بولر یاش بولو سیبلی سانسز میرزا اورنینه برادری حیدر میرزا کیچکان ایدی.

ابو بکرنگ آناسن حیدر میرزا نکاحلانغان ایدی. همشیره سن دوست محمدکه بیرگان ایدی. شول مناسبت ایله ابو بکر میرزا یکریمی یاشلرینه قدر حیدر میرزا یاشده و بر آز وقت دوست محمد یاشنده (آقصوده) طوردی.

صوگره، یارکندهگه کیلوب اوز باشینه مستقل بر حکومت تاسیس قیلدی. و آلتی شهرده تمام شوکت و عظمت ایله (۸۹۳) دن ۹۳۷ گه قدر) ۴۴ یل حکومت ایتدی.

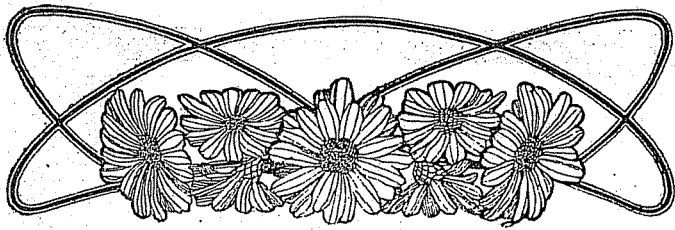
ابو بکر اداره بله طورغان کشتی ایدی. مملکتنده بیک تیزلک ایله زورایتوب یبهردی. حیدر میرزا بلهن صوغشوب کاشغرنی آلدی. (۱) « آلتی شهر » نی تمام اوز اداره سینه آغانندن صوگ جنوب طرفندن «تبت» نی ضبط ایتوب کشمیرگه قدر باردی. بدخشان ولایتندن ده بعض یرلرنی اوزینه قاراتدی. صوگره فرغانه و بخارانی آلو نیتی بلهن غرب طرفینه یوردی. فرغانه دن « اوش » و « اوزگند » شهرلرن اوز اداره سینه کرتدی. سلطان محمود (۲) خان بلهن صوغشوب آقسونی آلدی. حتی مغولستانغه قدر اوزینگ نفوذن یورگردی.

ابوبکر میرزا قرق دورت یل عمرن برده بوش اوزدرمادی. اول اچکی اصلاحات و مملکتنگ عمران و مدنیتی بولنده ده خیلی یاخشی اشلر کورسه تدی. یاگا، زاقونلر چغاردی. ابو بکر میرزا

(۱) حیدر میرزانگ ۳۰ مک عسکری بار ایدی. ابو بکر ۳ مک کشتی ایله آنی جیکدی صوگره حیدر میرزا یونس خاندن یاردم صورادی یونس خان برنجی مرتبه ده ۱۵ مک عسکر ایله یاردمگه کیلدی. یارکنده صوغشوب جیکلیدیلر. ایکنچی یل ۶۰ مک عسکر ایله کیلوب حیدر میرزاغه بولشدی. بارلنی ۹۰ مک عسکر ایله یارکنده کیلیدیلر. بو چاقده ابو بکرنگ عسکری آطلی و جهیه ولی بولوب ۵ مکگه طولغان ایدی. آرالزنده بیک قاتی اوق و سونگی صوغشلی بولدی. نهایت جیکلوب کاشغرگه قاچارغه مجبور بولدیلر حیدر میرزا بو صوغشندن صوگ کاشغرده طورا آلیچه یونس خان بلهن آقصوغه کیتدی.

(۲) سلطان محمد بدخشی نگ شاه بیگم اسملی بر قزن یونس خان آغان ایدی. شوشی شاه بیگم دن ایکی اوغل طوغدی. زور اوغلی محمود کچک اوغلی احمد اسملی ایدی. ابو بکر بلهن صوغشقان و مغولستانده یونس خان اورننده موقت پادشاهلق ایتکان محمود شوشی کشیدر.

ایدربس خاندن صوگ مغولستانده اوغلی احمدخان حکومت ایتدی. احمد خان مغولستانده اون یل حکومت ایتوب آندهغی اختلافنی تمام باصدردی. فتنه چی امیرلردن بیک کولرن تولتردی. شول جمله دن آراتل امیرلرن بتون نسلندن قورطدی. ایسن بوغا خانغه مخالفت ایتوچی جیرلاس امیرلرنده قلچدن اوتکاردی. قالمقلر خاندنن ایسن تاشی بلهن صوغشوب موفقیت قازاندی. قالمقلر احمد خانی «لاچی» (کشتی اولتوچی) دیلر. احمد خانی «آلاچه خان» دیوچیلرده بار. مغول حکومتی احمد خاننگ اوغلی منصور خاندن صوگ ۱۰ نچی عصرنگ آخرارنده منقرض بولغان.

سید علی الظاهر حضر تلی حقنده خاطرہ

(بو خاطرہ «آثار» ده اوزون، موندہ بر آز اورنی غنہ کوچرلہ در)

II

«بخارا» شہرینہ یاروب سیکر سنہ تحصیل قیلدم و عرفی امتحانلر صوگنندہ استاذلر مزدن مآذون بولوب اصل وطنم «قورمیش» اوپازی «پیتراقص» اولینہ قایتدم. لکن بخارادہ تفسیر اوقولماغانلقدن و حدیث علمی بالکل متروک بولغانلقدن بو کولم قناعت ایتمیدر ایدی. استاذلرم یاخشی تریہ قیلدیلمر و خیر دعا برلہ یباردیلمر، بو جہتدن ممنون بولسہمده اوزمده نقصانلق بارلقنی بلہدر و معلومات آرتدرلرلق بر کشی برلہ صحبت قیلورغہ مجبور ایکنانلکمنی سیزہدر ایدم. بر آز ایشانلر و عالمارگہ یولقوب مصاحبت قیلوب قاراسامده اوزمنی شک و شبہلردن خلاص قیلورلق آدمارگہ اوچری آلامدم. یولقغان آدمارنگ «مرشد» عنواتدہ بولغانلریده صرف نادان آدملر بولوب «ارشاد» حقنده غنی استفسارلر مہ یالغان اکیہ تلمر سویلہو برلہ جواب بیرہلمر ایدی.

۱۸۹۶ نجی یل ایدی «مدینہ منورہ» ده الوغ عالملردن و کامل محدثلردن سانالا طورغان سید علی الظاهر حضر تلرینک قازان و مکاریہ گہ، باشقہ مشہور شہرلرگہ تشریف قیلوینی ایشتمد ایسہدہ مانعلر سبیلی ملاقت میسر بولمادی، موندن استفادہ قیلہ آلاموم ایچون کوب تأسف قیلدم.

محبت و شوقم تأثیری برلہ بولسہ کیرہک بر کیچہدہ سید حضر تلرینی توشمدہ کوردم و بر قدر سویلہ شوب اوطوردمده جمعه کون احتیاط ظہر نمازی اوقو حقنده سوز صورادم. موگا جواب مقامیندہ: «و الناس عن ہذہ غافلون» دیدی. لویغانغانم صوگنندہ توشمدن ممنون بولسہمده بو جوابدن مقصود، نی دیمک بولور؟ دیب تحیر و تردد برلہ یوردم.

احتیاط ظہر نمازی حقنندہ حدیث کتابلرینی و فقیہلرنگ اثرلرینی قاراغانم کوب. مسئلہ حقنندہ بر قرارغہ کیلنگان بولسہمده شوشی قرارمننگ صواب یا کہ خطا ایکنانلگینی قطع قیلہ آلمیدر و اوز فکر مہ اوزم انابت ایتمیدر ایدم. شوشی توشمدن صوگن مسئلہنی یا گادن نیکشورگہ باشلادم. مصر تعریفلرینی، فقہاننگ قیل قاللرینی، مرجانی حضر تلریننگ اثرلرینی تبیع ایتدم. فقط

ظاہرا شریعت پرست بولوب کورنگہ طرشسہدہ عملگہ کیلنگانندہ کوب اشلرنی اوز مزاجنہ طوغری کیتروب اشلہر ایدی. درست اول ظالم ایدی. ادارہ اشلرندہ غایت قاتی جزالر قوللاندی. سیاسی جہتدن شبہلہنگان کشیلرینی اولترر و بعضیلرن یراق ولایتلرگہ سورر. (نفی بلاد) قیلور ایدی. سیاسی بولماغان اشاردہ معیوبلرینی زندانغہ سالو و کوبرہک قاراش اشلہ تو بلہن جزا قیلور ایدی. لکن ہر حالدہ اسلام حکومتی و مسلمان آباد ایدی. ابو بکر میرزانگ خزینہسی بیک بای ایدی. ۱۰۰۰ نیچہ تورلی یوللر بلہن مال کوبہتور ایدی.

ابو بکر میرزا ایسکی شہر خرابہلرن قازتوبدہ کوبکنہ خزینہ و دقینہلر تابدی. بر وقت «قازق» اسملی بر شہر خرابہسن قازتدی. طوفراغن صو بلہن جایقاتوب آندن چقغان اواق نرسہلرینی تابوب آلور ایدی. شولطریقہ اشلہتوب آلتون کوموش و باشقہ بیک کوب تورلی قیمتلی اشیلر تابوب آلدی. ۱۰۰۰ خوتہننگ ایسکی شہری اورتدہ بر خزینہ تابدی.

بوندن چقغان نرسہلر غایت قیمتدر. چنانچہ ۲۷ دانہ چیز چولمہک تابدی. بو چولمہکلر غایت زور بولوب ہر برینگ اجندہ آلتون آفتابہ (قومغان) لر بار ایدی. بو آفتابہلرنگ بیوکلیگی بر آرشین مقداری بولوب صو بلہن طوطرغاندہ بر کشی کوچکہ کوتہرلک ایدی. میرزا ابو بکر بو چولمہکلرینی اوزیننگ خزینہسینہ قوبدی.

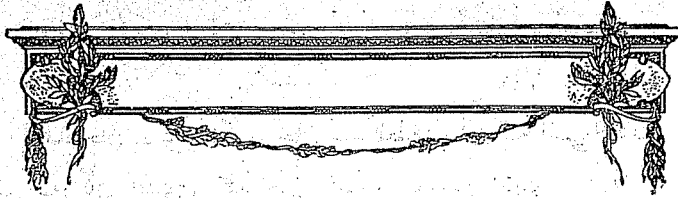
بو خرابہدن تابلقان نرسہلرنگ ایگ غریبی شول ایدیگہ، بر آفتابہ تابولدی. بو آفتابہنگ اچندن تورکیچہ «جہت توی جتتہ خمار خاتون» دیب یازلغان بر خط چقدی. بو خمار خاتوننگ نیندی کشی ایدیگی وقایسی زماندہ اوتکانلگی معلوم بولمادی.

شوشی واقعہلردن صوگن ابو بکر میرزا «خرابہ» لرغہ بیگرہدہ اہمیت بیرہ طورغان بولدی. معیوب و گناہلی کشیلرینی اشلہتوب یارکند، کاشغرنگ ایسکی شہر اورنلردہ قازتدی. وکوب خزینہلر تابدی (۱) مگرچہ کشیلر اشلہر ایدی. نوشیروان یاشف.

(۱) یارکند، خوتہن و کاشغر شہرلرینک باشقہ باشقہ اورنلرغہ کوچکانلکن بو کوندہدہ نقل قیلوب سوییلر. ن. ی.

آلتی شهر تاریخندن بر پارچه

عبدالرشید خان نك اولادى .

عبدالرشید خان قازاق خانى جانىبك اوغلى ادىك نىك «چوچوك» اسملى قزن نىكاجلاب آغان ايدى . چوچوك خانىدن . عبداللطيف ، عبدالكريم ، عبدالرحيم ، ابراهيم (صوفى سلطان) ، ابو سعيد اسملى نىك آلتى اوغلى طوغدى . قريش ، محمد باقى ، محمد شاه ، عبد الله اسملى اوغلى باشقه خاتونلار نىك بولغان ايدىلر .

عبداللطيف عبدالرشید خان نىك زور اوغلى بولوب آقصوده حاكم ايدى . اول ، قرغز - قازاق خلقىنىك تشينه تيدى . شونلقدن قازاق خانى حق نظر مدافعه كه مجبور بولدى . ايكي اورتاده صوغش چغوب قرغز - قازاق طرفى غالب كېلهرهك عبداللطيف نىك طونوب حق نظر خانغه تابشردىلر . عبداللطيف شونده شهيد بولدى . بو وقتده عبدالرشید خان ترك ايدى . ئولى . اول عسكربلن «انتقام» غه كېلدى . قرغزلر بلن اوزاق وقت صوغشقاندىن صوك حق نظر خانى قولغه توشروب آنى شهيد قىلدى . قرغز - قازاقدىن بر مونجه توره و امرأ مؤاخذه قىلدى . مونه شوندىن صوك قرغز - قازاق خانلرى منقرض بولدىلر . ايك صوكنى «طو» لرى ياركندكه كىترلدى .

عبدالرشید خان وفات بولغاندىن صوك مغوللرنىك اولىكى «رسم» لرى موجىنچه ، باشكه زورراق بولويى اعتبارغه آوب عبدالكريم نىك خان كوتهدىلر . عبدالكريم خان آتاسىدىن ميراث قالغان ملك و خزينه نىك «تركه» قاعدته سینه موافق روشده همه طوغانلرینه «تقسيم» قىلوب بىردى . شرعى دعوالر نىك قضى و مقىلر تېكشوره ، شرعى بولماغان دعوالر اميرلرنىك مصلحتلرینه تابشورور . خان اوزى انلار اوستىدىن نظارت قىلوب طورر ايدى . عبدالكريم خان فقراغه ظلم و جبر قىلودن بيك صاقلانور ايدى . بىچاره ، عسكرو قورال توتمايدى وهىچكم بلن صوغشمايدى . طنجىلقنى سويهر و دنيا اشندن آخرت عملن آله طوتار ايدى .

ايله كىچنهم ، معلومات طوپلیم همده بو كتابلر مطبوعات عالمينه كرسلر نىسخه لرى كوبيوب بزىدن صوك كىلگانلر كه بر فائده تهر كه ممكن . حديث علمينه نسبت قىلغان كىسه لرنىك اسملرنى ترجمه لرنى معجم ترتيبى برله يازدم طبع ايتدرهم « ديمش ايدى . صوك بارغانده بو ذاتىك وفات خبرن ايشتم . رحمه الله . مذكور اثرن مین كوزه آلامد . مجلسى بيك كوزل اسماء رجال و تراجم ناسنى حفظاشول قدر بلووى سبيل شيخ فالخده بو كىسه كه بيك اعتبار قىله ايدى . واقعا مجلسى بيك كوزل ، طلبه ايله بيك متواضعانه معامله ده بولا ، اوزىنى انلرنىك برىسى سانى ايدى . اوشبو احمد ابو الخير ، بر وقت سيد على ظاهر ائندى خانه سنده درس او قوب چققان وقتده ملاطفه طرىقى ايله سيدنىك كىتبخانه سینه باغوب : «آه بو كىتبخانه ده كى كتابلر صاحبسىز قالور ، باشقه علما كتابلرى كىي مدينه بازارنده مزادده «بيع من يزيند» ايله ساتلور لىكن اول وقت نقيسلرنى تميز ايتوب آلورغه احمد بولماز ، انا باشقه لردن بىلمازلر» دىب كولدركان ايدى . اول كون مزاخ ايدى ، كوب او قمايدى بر كون بو اش واقع بولدى .

سيد على ظاهر ائندى طلبه وقتنده فقير الحال بولمش . حسن خطقه مالك بولغانلقدن كشىلر كه يازو يازوب كون كىچره . تورغان بولمش . صوك وقتلرغه قدر شول خدمتى برله وقت كىچرمش . مرا كىش كه سفر ايتوب مىكندك عنوانن آغاندىن ، هندستانلرنىك بعضلرینه ، مدينه ده كى قازانلى و بخاراليرغه همده تور كىرنىك معتبر آدملرینه (شول جمله ده والده سلطان خانم معلمى احمد ائندى . بو ذات ، مدينه كه مجاورت قىلوب سيد على ظاهر ائندىنىك درسنده بولغان و كوب معاوتلر قىلغان) آندن قازان ، بخارا سفرلرینه ده باروب ، انلرنىك التقاتلرینه مظهر بولغان صوك بختى آچلغان و باغان . لىكن بو بابلق و بو ماللر آنى مشقتله دىلر ، تعليمدن و علم ايله اشتالدىن رغبتى آوب ، حرص على المال قابوشون . آچدىلر . موندن صوك اوى صالو ، بوستان آلوكىك شىلر كه آرتق رغبت ايتدى . خلق كوزىدىن بر قدر توشدى دىر كه ده بولا . بوغارىده دىك كىچره بو مال ، اوزى صوك كنده وارنلر آراسنده زنجال و غوغالرغه سبب بولدى . حاسبه الله حساباً سيرا . هكذا الدنيا شولاى ده . آخر كونه قدر حديث و تفسير درسلرنى قومادى . بوده بيوك اجتهادىدىن كىلگاندىر . رحمه الله تعالى . سيد شريف احمد .

۳۳ يىل ھۆكۈمەت ايتوب ۶۳ ياشىدا ۋەفات بولدى .

محمد خان - عبدالكريم خان عبداللطيف اوريننه انسى محمد خانى يېەرگان ايدى . محمد خان آقسونى معمور ايتدى . لىكن سوڭىندىن ياشلىك ھوسى بلەن نەسبىنە ايرىپ آقسونى قولدىن اچقىندروب يېەردى . شوبلەكە :

شاھ خان (بن منصور) نىڭ بىك ماطور بىر قىزى بار ايدى . بىر دە بىر كۈنى بىر مجلسدە اميرلر ئەلگى قىزنى بىك ماقتادىلر . شوندىن سوڭ محمد خاننىڭ بورەگىنە اوپ كىتدى . نىچىك ايتوب انى قولغا توشىرگە كىنە بلىمى ايدى . مونە بىر كۈنى بىخىتە قارشى شاھ خان قالماقلر بلەن صوغشە كىتدى . محمد خان دە شول فرىقتى غنىمەت بلوب عىسكىرى بلەن كوچارغە يوردى .

ملىكە نىڭ ياتىدە ھەر وقت يوز دانە قوراللى عىسكىر طورر ، اول قايدە بارسە صاقچى عىسكىردە شول بىرگە بارر ايدى . محمد خان كىلگان كۈنى مىلكە اوزىنىڭ صاقچى عىسكىرلىرى ايلە كوچار اطرافىدەغى كىچىككە بىر قلەدە ايدى . اول اوينى ايدى .

محمد خان كىلوب يىتوب مىز كور قلەغەنى محاصىرە قىلدى . شول وقت صاقچى عىسكىر بىر ايبىن تابوب مىلكەنى آلوب شەھەرگە قاچدى . محمد خان دە مىرادىنە يىتە آلمىچە آقسوۋغە ياندى .

شاھ خان : صوغشەدىن قايتقاج بو واقەغەنى ايشتوب غايت قىزدى : « مېن شاھ خان بولسەم محمد خان مېنىم قىزىنى اسىر سورتىدە اوغىرلاب آلماقچى بولا ! بىررەن مېن سىگە كىرە كىگى ! » دىيە كوتەرلۈپ بەرلدى و درحال آقسوۋغە لشكىر تارتدى . شاھ خان آقسونى محاصىرە قىلوب بىتون كوچى بلەن طرىشدى . بىر نىچە كۈنلر صوغشەدىن سوڭ ، شەھرى آلدى .

محمد خان جاندىن قورقوب مىر مەھدى اسملى كىشىنى شاھ خان يانينە ايلەپ قىلوب كۈندردى . مىر مەھدى قولينە قران طوتوب خان يانينە كىلوب محمد خان طرفىدىن يېەرلىگان عىرىضەنى تىقىم ايتكان ايدى . شاھ خان آچولانوب ايلەپنى يۈك بىر اورىدىن بىرگە تاشلاتدى . محمد خاننى طوتوب آلوب ، « طو » وىنى آياغىنە باغلاب ، تورلى غىزابلر ايلە جانن قىتاب « جالىش » قە آلوب باروب قويدى . جالىش قىسبەسندە بىر كۈل بار ايدى محمد خاننى اوزىنىڭ خانونى ايلە بىرگە شول كۈل اورتاسىدەغى قورى بىرگە قويوب خىدمەتتە بىر كىشى بىزدى . محمد خان شول بىر دە ۵ آي طوردى . شاھ شىجاع الدىن اسملى اوغلى شوشى كىچىككە آتەدە دىياغە كىلگان ايدى .

تەۋەن سوڭرەنى

www.uzghudat.org

www.uzghudat.com

تەۋەن سوڭرەنى

عبدالكريم خان انسى محمدنىڭ خىتاسىن غىو ايتوبى اوتتوب شاھ خانغە كىشى بېەردى . اوتتچ اعتبارغە آلوب محمد خان آزاد ايتلدى . شوشى واقەدەن سوڭ يار كىندەگە كىلوب آغاسى عبدالكريم ياتىدە طوردى ، سوڭرە كاشغردە صوفى سلطان ۋەفات بولغاچ محمدنى آنگ اوريننە بېەردى .

عبدالكريم خان ۋەفات بولغاندىن سوڭ تىخت ھۆكۈمەتكە يوغارىدە مىز كور محمد خان اوطوردى . محمد خان تىختە اوطورروب جايلاشقاندىن سوڭ بىرادرلىنىڭ تورلىسن تورلى شەھەرگە ھاكىم قىلوب قويدى . كاشغەرگە ابو سەيدىنى يېەرگان و آگا امير تىكزى بىردىنى آتالىق قىلغان ايدى .

عبدالكريم خان ۋەفاتىدىن اوچ يىل سوڭرە اوزىك خانلردىن عبدالله خان يوز مىك كىشى ايلە كاشغەرگە كىلدى . اوزاق صوغشوب دە كاشغەرنى آلا آلمىچە يار كىندەگە باروب قارادى . قانلى محارەبەلردىن سوڭ جىگلوب اوز ايلينە قايتوب كىتدى .

عبرتلى سوزلر :

تەننىڭ سىلامىتىگى كۈپ آشاو بىرلە توگىل بىلكە آشالغان نەرسەلرنىڭ ياخشى سىكۈى بىرلەدر .

عقلى كىشىلر كىمچىلىكىنى اوزلرندە ، جۈلەلر ھىتى اوز كىمچىلىكلىرىنى دە باشقارلردىن كورلر .

كوڭلك بىرلە اىشت ، قولاق آلدى . عقلىگ بىرلە كور ، كوزگە اشانمە ، اول خىياتلى ! .

آقچەغە مىختاج كىشىگە عقل اوگرتمە ، نصىحت سويلەمە ! .

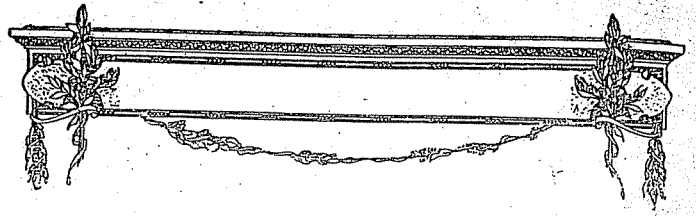
مىشقتى آز بولغان عمر ، قىسقە بولسەدە اوزوندر .

اولچاوسىز توبان توشروچى و اولچاوسىز كوتارە طورغان مىلت اعضاسى بولوغە كوزە دىياغە كىلمى قالو ياخشىراق .

قاينغونى تارتاتور اچون بىك فائىدەلى ايكى توڭلى ھوا باز ، بىر « صىر » ، ايكىچىسى « زمان » .

قۇرت ، آغاچنى اچىدىن آشى .

آلتی شهر تاریخندن بر پارچه

هجرتنگ ۹۰۷ یلارنده مغول خانلرندن احمد خان اورینه زور اوغلی منصور خان کیچدی.

منصور خان بر نیچه مرتبه قطای، قالماق، قرغز واوز بکار ایله صوغشوب موفقیت قازاندی. فتنه و اختلاللرنی باصوب مملکتکه طنزچلق یرلهشدر و حقنده جدی چاره لر قیلدی. مخالف امیرلری و اوزینک طوغانلری بلهن کوره شدی. امین خواجه اسملی برادری منصور خانتی خانلق تخندن تورئوب توشروب اوزی منه رگه اوپلی ایدی. خان آنک بو اشن سیزوب قالب آنی اولتر رگه قرار پیردی. بو اشنی باشقارمق ایچون یارکه بیک دیگان بره ونی تعیین قیلغان ایدی. لکن اول امین نی اولترمیچه یه شروب طوردی.

ینه برادری سعید خان آندن قورقوب فرغانه طرفینه کیتکان ایدی اول آنده بر یل حبسکه توشوب طوردی. سوگره «کابل» طرفینه باردی.

منصور خان مملکت و سیاست اشلرنده یالغش یولغه کروب کیتدی. فکرینک یوقلنی و عقلینک آزلی سببلی اش بلگان امیرلرنی نوشروب آنلر اورینه بر خیل آحمق و خوش آمد میرزالرنی مندردی. شونلقدن منصور خان نك مملکت و سیاست اشلری رواج تابمادی.

منصور خان عمرینگ کوبره کن طاعت و عبادت بلهن اوزدردی. آلتمش یاش عمر کوردی. ۹۲۶ ده وفات ایشدی.

سعید خان

احمد خانتنگ ۱۸ اوغلی بار ایدی. یاش حسابی ایله اوچنچی اوغلی سعید ۱۴ یاشنده ایدی. احمد خان، برادرلی محمود خانتی شاه بیکخان استلاسندن قوتقارو نیقی بلهن فرغانهغه بارغان چاغنده شوشی سعیدنی اوز یانینه یولداش ایتوب آغان ایدی.

شول وقتده بولغان بر صوغشده سعیدنک مویتنه بر اوق قادالوب آنی قاتی پارلادی. هوشی باشینه کیلگانندن صوگ آنی بایزید حکیم ننگ شفاخانه سینه یردیله. بو صوغشده شاه بک خان جینگان ایدی. اول مصالحه دن صوگ سعیدنی اوز تریه سینه آلدی. شاه بک سعیدنی یاراتور، آنی اوزی بلهن آوب یورر ایدی. سمرقندغه و آندن قوندوز و بدخشان صوغشلرینه بارغاندهده سعید، شاه بک بلهن بر گه یوردی. فقط نی سبیدندر خوارزم صوغشینه

بارغان چاقده سعید خان شاه بک دن قاجوب اوش. اوز کند یولنی بلهن اصل وطنی بولغان مغولستان طرفینه یوردی. «یتی کند» ده برادری محمودنگ اوینه توشدی. سعید خان شول چاقده برادری محمودنگ مملکت و سیاست اشلرنده بیک یومشاق و سولپهن حرکت قیلغانلغن مشاهده ایتوب مغولستانده برادری سلطان خلیل یانینه باردی. خلیل قرغزلرغه حاکم ایدی. سعید خان قرغز آراسنده آغاسی یاتنده ۱۴ یل طوردی. شوشی ۱۴ یل طرفنده برادران محمود خان، منصور، سعید و خلیل خانلر آراسنده خیلی فاجعه لی واقعه لر بولوب اوتدی.

محمود خان طوغانلرندن قاجوب، شفقت کورو امیدله شاه بیکخان حضورینه بارغان ایدی. اول محمودنی خچنددریاسی (صدرریا) بوینده شهید قیلدی.

سعید خان (صفر ۱۰ - ۹۱۷ هـ). : امیر غوری - برلاس، علی دوختوی، احمد قلی، محمود قلی، میرزا محمد، بیک محمد، دوغلاتردن شاه نظر میرزا، علی طغای و قوتلوغ میرزا، ساغرچی امیرلرندن قل نظر میرزا و باشقه سر عسکرلرنی آوب فرغانه طرفینه یوردی. شوشی سفرنده سعید خان اوزبک خانلری (خان بک، کوچم و سونچک خان) بلهن صوغشوب فرغانه و اندیجانی آلدی. شولچاقلرده بابر شاه سمرقندنی آوب مقر حکومت ایشکان ایدی. لکن بر - ایکی یلدن سوگره فرغانه و ماوراءالنهر یا گادن شیبانیلر قولینه کیچه.

شویلهکه: شیبانی خانلری میر نجم نی اولتروب تورکمه نلرگه غالب کیلدیلر. بابر شاه بلهن کوره شوب آنی ده بو یردن طایدردیلر؛ اول سمرقندنی تاشلاب «کابل» غه یونه لدی.

شیبانیلرنگ، اسماعیل نك انتقامندن و قاسم خانتک غلبه و استلاسندن غنه خوف و اندیشه لری بار ایدی. ۹۱۹ ده قش کونی اسماعیل خازده عراق مملکتین قولغه توشرنک بولوب سفرگه چقدی. دیمک فرغانه و تورکستان بوشاب قالدی. مونه شوندن استفاده قیلوب شیبانیلر حرکتکه کیلدیلر. بو وقتده سعید خان هم فرغانه دن اوکچه کوته روب کاشغرگه یوز یونه لدرگان ایدی. فرغانه و ماوراءالنهر شیبانیلرگه قالدی.

بو پرده بورونغی «رسم» موجبچه شوشی کشیز بر بر آرتلی تحت حکومتکه اوطوردیلر: کوچم خان، سونچک خان، ابو سعید خان و عبیدالله خان.

سعید خان فرغانه دن مونه نیچک کیتدی: ۹۱۹ ده اوزبک - شیبان تاشکندده ایدی. شوشی تاریخده

بارلغن ایشتوب «دشمانغه قالماسون» ديه اوزى بلن آغان قيمتلى اشيارنى اويوب ياندردى. قايچقده غى آتونلرنى قارانغو تاغ اورتاسندن آغا تورغان «آقناش» درياسينه سالدى. يوك تارتوب كىلگان آط و تويهلرن اولتردى. اوزى يكلگنه يوك بلن «تبت» طرفينه كىتدى.

تبتكه بارسه نى كوزى بلن كورسون، شهر بوزلغان، خلق نظام دائرەسندن چققان! ابو بكر شول حالتى كوروب: «اولسه مده اوز يرمده، اسلام شهرنده اوليم» ديه قايتورغه چققان ايدى. خان طرفندن يبارلگان كشير انى طوتديلر. و باشن كىسوب آلوب خان حضورينه كىترديلر.

سعید خان ۹۲۰ دە ياركىندگه كيلوب تخت حكومتكه اوطوردى. خوتهنگه امير دايم و محمد بك ميرزاني حاكم قىلوب بيهردى. ياركىندده ابو بكر دن كوب خزينه قالغان ايدى. خان اوزينه كيرهك قدرسن آغاندن صوگ شهرنى اذن عام قىلوب تالاندردى. ابو بكر نك ۴۰ يل بوينچه جيناغان خزينه و دفينه لرى بر كونده تارالدى ده بتدى. (۱).

سعید خان ۹۳۸ دە «تبت» غزائينه بارغان ايدى. اسكندر اسملى اوغلى بلن حيدر ميرزاني كشميرگه يبارگان ايدى. قشنى تبتده اوزدروب ياز كوني ياركىندگه قايتقانده يولده وفات بولدى. ۲۰ يل حكومت ايتدى و ۴۷ يل عمر كوردى.

سعید خان مىلى ادبياتى سويه ر و اوزى ده شعرلر انشا قىلور ايدى. آنك اوزى انشا قىلغان شعرلرندان برى بودر:

قايسى گبشن نك يوزگديك بر گلى رعناسى بار،
قايسى گل نك بر منگديك بلبل شيداسى بار،
بر سچوك سوز برله اولگان جسممه بيردك حيات
لعل جان نجشكده گويام كم مسيح انفاسى بار

يوزى اوزره كاللى زلفن پريشان كورگالى
اى سعید آشفته كوگلمنگ عجب سوداسى بار.

(۱) بو حقهده «كاشغر تاريخى» نك ۱۶۸ صحيفه سننده يوبله يازلمش: «ميرزا ابو بكر آلتى شهرده تمام شوكتله مستقل اولارق ۴۴ يل اجراى حكومت ايله دى، لکن ۹۳۷ سنه هجره ده سلطان ابو سعید خان خروج ايتمك ايله بونچه فداكارلق بلن نائل اولديغى مملكت و سلطنتنى الدن قابدردى. ابو بكر ميرزا ابو سعید سلطان نك قلعچندن قورقوب تبت طاغرينه قدر فرار ايتمشدر. ابو سعید خان ابو بكر دن قالغان خزان و ممالكنى غارت و يغما، ضبط و استلا ايلمشدر» ديلمش.
ابو سعید ابو الخير اولادندن اوزبكدن سعید خان ايسه احمد خان اوغلى بولوب مغولدر. ياركىندنى استلا قىلوچى كشى ده شوشى سغيددر.
ن. ي.

سردار سيونچك خان سعید خاندن انديجائى آلو اويى بلن يولغه چقدى. بو خبر ايشنگاندىن صوگ سعید خان اوزينك اميرلرن جيناب كىگاش قىلدى. مجلسده ايكي تورلى مسئله مذاكره گه قويدى: (ب) انديجائى تاشلاب اصل وطنغه مغولستانغه قايتو حقهده، (ت) كاشغرگه باروب ميرزا ابو بكر بلن صوغشو طوغرسنده.

مذاكره و مشاوره صوگنده؛ ابو بكر نك قارتايووى (۶۰ ياشده) همده آنك عسكر باشقلىرى نك كوبسى اولترلگان بولووى اعتبارغه آلوب، ابو بكر بلن صوغشو اوزبك بلن صوغشوغه نسبتاييكل بولاچغى معلوم اولديغندن صوگغى ماده گه قرار بيرلدى. بس كاشغرگه روان بولديلر.

بولر نك بو بيرگه كيلولرندن خبر آلوب ميرزا ابو بكرده كاشغر قلعه سن نغورغه طوطندى. غايت كىك و يوك قلعه نى ۷ كونده تمام قىلدردى. و باشقه صوغش اسابلرن مكممل روشده طيار قىلوب يوسف اسملى كشيني سر عسكر ايتوب اوزى ياركىندگه كىتدى.

سعید خان ۴ - ۵ مك كشيلىك منتظم عسكر بلن ۹۲۰ - رجب آخرلنده كاشغرگه كيلوب يتدى. ايكي اورتاده قانلى صوغشلا باشلاندى. اوق، سونگى، قالج، چوقماز و يودرق هجوملرى بولدى. كىچه و كوندز صوغشديلر. بر نيچه كوندن صوگ سعید خان طرفنى کوچلى كيلوب كاشغرنى آلدى. شهر خلقى همه سى يورت بر و بالا چاغلارن تاشلاب قاچقان ايديلر. مونده غى غنيمتلرنى آلوب بترگاج ميرزا غلى طغاي بر نيچه كشى بلن «ضارى قول» طرفينه باروب بيك كوب غنيمتلر آلوب حسابسز قوللر ايدوب كىلدى. ياركىند اطرافنده ده يك كوب اوللر تالاندى.

ابو بكر ميرزانك غايت اوستا و اشلكلى ميرولى اسملى قوماندانى بار ايدى. اول آنى سياسى بر تهمت بلن اولتردى. منه شوندىن صوگ، ابو بكر نك، سياسى و عسكرى اشلىرى بردن برگه يوشماى طوردى. نه عسكرنده و نه ده باشلقلرنده هيچ بر ترتيب و انتظام قالماعان ايدى. بردن عسكرينك يوشماقلىغى، ايكنچيدن كاشغرو يا كىخصار آلتو خبرى ابو بكرنى قاچوب كىترگه مجبور ايتدى. اول صوغشميچه قاچدى.

خزينه سننده كى قيمتلى متاعلرنى، آلتون، كوش و جوهرلرنى تويهلرگه تويهب مملكتنى اوغلى جهانگير ميرزاغه تابشروب ياركىنددن چغوب كىتدى.

پيش كوندن صوگ جهانگير ميرزا هم قاچارغه مجبور بولدى. آنك آرطندن اميرلر و باشقه كشيرلر ده قاچوب كىتوچيلر كوب بولدى.

ابو بكر ميرزا قارانغو تاغغه يتكچ آرتمدن قووب كيلوچيلر

عبدالرشید خان

سعید خان، یارکنبدنی آغاندن سوڭ مغولستانده غی قرغزلرغه باش ایوب امیر محمدی (قرغز) نی یبهرگان ایدی. محمدی، قرغز خلقن اوزینه بوی صندرانندن سوڭ اوزبک خانلری بلهن به بهله نه باشلادی. بروقت عیدالله خان بلهن صوغشوب آنی قولغه توشرگان ایدی. لکن سوگنندن قویوب بیردی. سوگره لری مغولستانده اعلان استقلال قیلدی. مونه شول سبیلی (قولغه توشکان عیدالله نی اچقندرووی هم استقلال اعلان ایتووی سبیلی) محمدی قرغز؛ سعید خاننگ زاقونی بوینچه اولم گه محکوم بولغان ایدی. لکن نیندی سیاستکه مینیدر، اول اولم جزاسندن قوتلدرلوب زندانغه سالندی. مونه شونندن سوڭ آنده غی قرغزلر باشسز، باشباشداق قالغان و شول سبیلی اول برگه اوزبک خانلری قول اوزاتا باشلاغان ایدیلر.

سعید خان شونی توشنوب، اوغلی عبدالرشیدنی مغولستان قرغزلرینه خان قیلوب یبهردی. عبدالرشید خان ۹۲۸ ده خانلق اورندغینه اوطوردی. محمدی قرغز زندانندن چغارلغان ایدی. اول عبدالرشید خانغه قازشی کیلوب ماتاشمادی ایندی.

عبدالرشید خان ۹۳۴ ده «بلور» غزاینه پاروب قاتی محاربه دن سوڭ موفقیت قازاناراق بلور خلقن اوزینه تابع قیلدی. بلور خلقی غیر مسلم همده بدوی اولوب کوهرهک وقتلرینی اوز آرا صوغشوب اوزدرر ایدیلر. تاو تاش آراسینه تارالوب تورلی فرقه لرگه بوانوب، بر فرقه ایکنچی فرقه نگ مال و ملکن تالاو بلهن کون ایتوچی بدویلر نهایت عبدالرشید خانغه باش ایدیلر.

عبدالرشید خان آتاسی ترک وقتده آقصوده طورا ایدی. سعید خان وفات بولغاندن سوڭ پایتختنی یارکندگه کوچردی. عبدالرشید خان کیتکاندن سوگره منصورخان آقصوغه هجوم قیلوب قازاغان ایدی. لکن عبدالرشید آنی بیگ تیز قاغوب تاشلادی.

عبدالرشید خان سید محمد میرزانی اولترگاج، باشقه امیرلرنگ کوکلندن امنیت کوته رلوب تورلیسی تورلی یاقغه تارالا باشلادیلر. علی طغای میرزا قاراتکین طرفینه قاچدی. بعضیلری خوته ننگه باروب آچقندن آچق مخالفت ایته باشلاغانلر ایدی. لکن عبدالرشید خان بو اختلالرنی بیگ تیز باصدردی. فتنه و اختلال باشلقلرن شهردن سوردی.

شوشی ماجرالردن سوڭ عبداللطیف نی آقصوغه، صوفی سلطانتی کاشغرغه، قریش نی خوته ننگه خا کم قیلوب قویندی. بونلر

بارده عبدالرشید خاننگ اوز بالالری ایدیلر. شول سبیلی یاخشی خدمت ایتدیلر.

یونس خان زمانتدن بو زمانغه قدر اوزبک شیپان، قرغز قازاق و مغوللر آراسی برده طنیح طورمادی. کوهرهک وقتلری صوغشوب تالاشوب اوتدی. کوبسبچه مغوللرغه تگیلر غلبه چالور ایدیلر. اما عبدالرشید خان قرغز - قازاق، و اوزبکلر نی بیگ قشقه طوتدی. عبدالرشید زمانده و آندن سوڭ قرغز - قازاقدن «خان» بولوب، طو کوتهروب میدانغه چغوچی کشی برده کورنمهدی.

عبدالرشید خان تازا ته نلی، حسن محاوره و حسن معاملیلی، اوق آتارغه غایت اوستا، شجاعت و سخاوتده یکانه عصر ایدی. اوزینگ شعرسویله رگه ده هوسی بار ایدی. کوب وقتده قلندر صورتیه کروب سیاحت قیلور و شولای ایوب ممالکت و حکومت اشلرندن خبر آلور ایدی.

شول صورتده خوته ننگه سیاحت قیلوب بارغان ایدی. شون چاقده اجلی یتوب وفات بولدی.

عبدالرشید خان آتاسی سعید خاننگ ترک زمانده اون یل آقصوده حکومت ایتدی. سوگره یارکندگه کیلوب مستقل پادشاه بولدی. مدت حکومتی ۴۷ یل بولوب ۵۲ یاشنده دنیادن اوتدی. آلتی شهر و مغولستاننی تمام اوز اداره سینته آلوب تبت، بلور و بدخشانغه قدر بارغان ایدی.

آوغوست ۵ - ۱۹۱۶ نو شیروان یاشف.

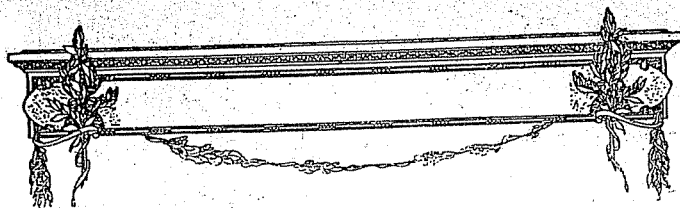
علاوه

(«کاشغر تاریخی» دن)

عبدالرشید خان ۹۵۶ ده آفغانستانده حکومت ایتکان نصرالدین هایون بلهن اتماق یاصاغان و جلال الدین اکبر خان ایله ده دوستانه مناسبتده بولغان ایدی. ۹۶۳ ده هایون وفات بولوب آننگ اورنینه اکبر خان اوطورغان ایدی. عبدالرشید خان شول مناسبت ایله جلال الدین طرفینه یاگدن بر هیئت سفارت کوندردی. سعید اکبر خاتمی تخت حکومتی ایله تبریک ایتدکن سوگره عبدالرشید طرفندن یبهرلگان زی قیمت هدیه لر نی تقدیم ایتدی.

آلتی شهر تاریخندن بر پارچه

ایرکه بک خاتنگ امری ایله میرزا محمد بن فاضل نام بر ذات آلتی شهرگه مخصوص تاریخی بر کتاب یازمش. مؤرخ حضرتلری اوزی تورک بولسه ده نی سببنددر، کتابن فارسی تلمده ترتیب قیلمش. کتاب بو کونگه قدر طبع و نشر ایشلمش. میرزا محمود حضرتلری بک کم ایذکی و کتابینگ قایسی زمانده یازغانغی بزگه آجق معلوم بولمادی. هر حالده اثر مهم در. تاریخ علمی بلهن آشتالکمز و بو اشکه چندن اهلیتمز بولماسه ده اثرنگ اهمیتته بناء «بوندن صوگ تاریخ یازوچیلرغه بر پارچه ماتریال بولوب طورر» امیدیله بز بو کتابنی تاتارچهغه ترجمه قیلوب «شورا» اداره سینه کوندره چک بولدق، موافق کورلسه نشر ایتلور. ن ی.

مؤرخ حضرتلری مقدمه سنده دیهدر:

کیمه چیلک اشن بلمی طوروب زور بر پراخودقه ماتروسلیق قیلو قیلاندن تیره ن دریانغه توشدم. یعنی جناب عالی امیر ایرکه بیک ننگ اهتمامی ایله شوشی کتابینی یازمق بولدم. یونس خاندن باشلاب بو زمانغه قدر بولغان «آلتی شهر» خانلرینگ همهره ک تاریخون قید ایته چکمن.

یونس خان (۱).

اشانچلی راولر مزنگ یانلرینه کوره وین (۲) خاندن یونس وایسن بوغا اسملر نده ایکی اوغل قالدی. زور اوغلی یونس آناسینگ وفاتده ۱۲ یاشنده ایدی. اوین خان وفات بولغاندن صوگ وزرا و امرا آراسنده اختلاف چقدی. ایرازان (بایرین) و میرک (تورکمن) امیر محمد شاه دن باش تارتوب یونس خان طرفینه اودیلر. اما امرانگ کوبزه گی ایسن بوغا طرفنده ایدیلر.

ایرازان بلهن میرک ۳۰ مگله ب مغول ایله یونس نی بزگه آلوب مغولستاندن کینه زگه مجبور بولدیله. و سمرقند طرفینه یوردیلر.

بولرنگ بوزگه کینگان مشهور الوغ بیک ایشتوب قارشى چقدی. عزت و حرمت ایله مهمانلرنی شهرگه تکلیف قیلدی.

(۱) یونس خان ۸۶۳ سنه هجر یه ده پادشاه بولغان.

(۲) نقی جهان خان اولترک گاج (۸۲۲ هـ) آنگ اورینه اویس خان او طرف مشدر. صحیفه ۱۵۶ «کاشغر تاریخی».

مهمانلر الوغ بیک ننگ اشاره سی بوینچه طوب - طوب بولوب بولنگه لهب قلعه ننگ دروازه سندن کره باشلادیلر. قوناق بولو، راحت قیلو امیدیله کرگان بو ساده مهمانلرنگ باشلقلری اولترله، تابعلری اسیر ایتله طوردی. ماللری قولغه آلمقده ایدی. بو اشدن طشده غیلرنگ ختیری یوق ایدی. شوک سببلی نه کر نه ب اچکه کر مکده ایدیلر. انکن بر کرگان کشی یانوب چقماس ایدی.

شولطریقه اش تمام بولغاندن صوگ الوغ بک جنابلری صوغشمی آغان بو غیمتلرنگ ۵ دن برن آتاسی شاهرخ خانغه یوردی (۱).

یونس ده شاهرخغه تابشرلغان ایدی. شاهرخ: «خطا اش قیلوبسن» دیه الوغ بکشی شلته له دی. یونس نی شرف الدین علی یزدی گه یوردی. اول آنی اوز بالاسی کبی تر ییه قیلوب اوسدردی. یونس ۱۲ یل شرف الدین یاننده طوردی. شرف الدین وفات بولغاندن صوگ «یزد» دن کیتوب عراق، فارس و غیره استان طرفلر نده سیاحت قیلوب یوردی. ۴۰ یاشکه یتکانده مغولستانغه قایتوب خان بولدی. ایسن بوغا خان.

یونس، سمرقندغه کیتکاندن صوگ مغول خلقی ایسن بوغانی خان کوندرگان ایدی. بو وقتده کاشغر الوغ بک اداره سنده بولوب حاکمی حاجی محمد اسملی کشی ایدی.

شول چاقرده امیر سید علی کوچاردی ایدی. اول: «کاشغر بزنگ اوز یورطمز، آتا بابامزدن قالغان شهرمزد. قولمزدن کیتکانینه ۱۴ یل بولدی. بونگ بویه چیتلر قولنده طورووی بزگه ناموسدر. بس قایتاروب آلوومز لازمدر. بو اش ملی بورچمزد» دیه ایسن بوغا خانغه مراجعت قیلدی، خان آننگ بو مراجعتن قبول قیلوب بر مونچه کشی ایله کاشغرگه بیهردی. سید علی آق صوغه کیلوب بالا چاغانسن شونده قویوب ۷ مگ آطلی عسکر بلهن کاشغر حدودینه باردی.

کاشغردن حاجی محمد ۳۰ مگ عسکر ایله سید علی نی قارشى آلدی. شهردن ۱۲ چاقرم مسافه ده «اوج برهان» دیگان ییرده صوغش باشلاندى. اولگی دفعه ده حاجی محمد طرفندن جدی هجوم وقتی تجاوز یالغان بولسه ده صوگنتدن چینگاندى. و قاجوب شهر قلعه سی اچینه کرو ب بیکله ندى. نگیلر قولاب کیلسه لرده قابقانی آچوب کره المادیلر.

سید علی ایکنجی یلی کوزگه قارشى تاغن کاشغرگه کیلدی ایسه ده قابقانی واطوب اچکه کره آلمای آبدردی. شهر اطرافنده غی اوللرنی تالاشدروب قایتوب کیتدی. شوشی واقعه لردن صوگ

(۱) الوغ بک حضرتلری آنلرنی «طالاجی» لر دیب اویلاغان بولسه کیره ک. ن ی.

الويع بيك حاجي محمدني سمرقندغه آدرروب آنگ اوزينه پير محمد اسملي بر بهنگي (افيونغه مبتلا كشي) ني بيهردى. پير محمد كيف صفا سويوچى بر ذات ايدى.

سید علی اوچنچى مرتبه كاشغرگه كیلگان ایدى. كاشغر خلقی پير محمدنگ قول آياغن باغلاب آنى سید علی قاشینه آلب كیلدینر (۱). سید علی پير محمد اوستدن تركلك كيومن چيشندردى (اولتردى ديمكدر). كاشغر امير سید علی اداره سینه اونكاندن صوگ آنده عدالت حكيم شوره باشلادی. امير سید علی كاشغرده ۲۴ يل حاكم بولوب طوردى (۲).

يونس سمرقندغه كينكاندن صوگ مغول خلقی تماما ايسن بوغا خان اداره سنده ايدى. قارا خلق ايسن بوغاغه اطاعت قیلور ایدیلر. لکن ايسن بوغا خان ياشلكتدن تارتوب امرا و مامورلرنی صانغه صاناماس ایلرنی كوزگه آلمهس ايدى. شول سببلى امرانگ بواشكه اجلاری پوشار ايدى. ايسن بوغا خان اوبقور سنلندن تیمور اسملی كشيینی «نائب» قیلدی. و آگا فوق العاده عزت و حرمتلر كورسه تور ايدى. تیمورنگ بويله كوته رلوب كيتوی امرانگ. آچوون بيگره كده قايناتوب بيهردى. نهایت تیمورنی آزادن بوغالقو قضاينه توشدیلر. برده بر كونی بر مجلسده ايسن بوغا خاننگ كوز آلدنده تیمورنی اوزگه لهب تاشلادیلر، خان بونی كورو ايله اوزی ده قورقوب قاجوب كیندی.

بو كوكلسز خبر كاشغرگه امير سید علی گه ابرشدى. اول مغولستانغه باروب ايسن بوغا خاننی تابوب آنى آقصوصغه كيتردى. ايسن بوغا خان آقصوصنی اداره قیلا باشلادی. «امرا» غه منصبلر پيروب اطرافقه تاراتدی. شول جمله دن امير محمدشاه «آت باشی» ده حاكم بولدی. اول صوگنندن برادری امير سید علی نگ ياردمی ايله آقصوصغه كيلوب خان ياننده عمر كيجردى. خان آگا كوب احسانلر قیلدی.

امير كريم، اندیجان حدودنده «آلا بوغا» ديگان بر تيه قورغان (استحكام) ياضاتیدی. اول شونده طوروب مسلمانلرنی تالاو بلهن مشغول بولدی. امير حق بيردى. استبق كول اطرافنده «قوى صووی» ديگان بيرده بر قورغان ياضاتوب بالا چاغاسن

(۱) ۸۱۲ سنه هجریه ده مشهور الويع بيك نایب آناسی شاهرخ كاشغرني ضبط ایتمش ايدى. امير سید علی بوگا تحمل قیلا آلیچه محاربه قیلدی. برنجی ايكنچى محاربه ده موفقت قازانا آلماسه ده اوچونچى مرتبه شدتلی بر محاربه ده كاشغرني ضبط و نسخير ایتمشدر. «كاشغر تاريخی» ۱۵۰ صحیفه (۲) خلقتی به اشكه مجبور ايلگان نرسه اوزينگ ظلمی بولسه كیرهك، ن. ی.

شونده قويدى. اوزی توركستان طرفينه كيتوب ابوالخير خان بلهن كوزشدى.

ايسن بوغا خان آقصوصغه كيلگچ خلق و امرا بلهن بولغان معامله سن ياخشترقان ايدى. شول سببلى كوندن كون كوچى قوتی آرتمقده ايدى. سيرام، توركستان و تاشكند شهرلرینه عسكرك سوروب بو شهرلرنی خراب قیلوب قايتدی.

بو چاقلرده ماوراالنهرده سلطان ابو سعید خان حكومت سورمكده ايدى. ابو سعید خان بلهن مغول خانلرنی آراسنده آره صره بهرلشور بولوب طورر ايدى. ابو سعید خان خراساننی آلو بلهن مشغول ايلكان، بو ياقدن ايسن بوغا خان قرغانه گه يوز يونه لدردى (۱).

انديجانده ابو سعید علی كچك (كچك علی) اسملی بر اميری بار ايدى. كچك علی انديجان شهرن خندق و قورغانلر بلهن نعتقان ايدى. ايسن بوغا خاننگ عسكركی شهرنی محاصره قیلدی. كچك علی بر نيچه كون قاملوب طورغاندن صوگ طشقه چغوب صلح صوراسنده ايسن بوغا صلح تلامه دی. انديجاننی آلب مغولستانغه قايتدی.

صوگنندن ابو سعید خان ايسن بوغا خان بلهن صوغشوب قازاسده آنى چيگه آلمادی. عراقدن ياردم صورامق بولغان ايدى. ايسن بوغانگ آرقلى توشووی سببلى بو اش وجودكه چقمادی. ابو سعید خان ايسن بوغا خاننی چيگو بولنده آنگ طوغانی يونس نی «قورال» ايتو فكرينه توشدى. نهایت قيمتلى شرطلر ايله معاهده ياضاب يونس نی اوز ياغينه اوداردى.

ابو سعید خان يونس قه بويله نصيحت قیلا: «بوروننى خاقانلر «امير تیمور اولادى بزنگ خدمتكار مزددر» دير ايدیلر. سز ايندى بو كچی معناسز دعوانی قیلماغا بسز. اگر بر كشي مخدوملك خواجلاق دعواسن قیلسه، آندى بوياولی اسملرنی آزادن بوغالقوب هر ايکی طرفقه «دوستلق» تاراتورغه طرشكز. امير تیمور سنلندن باش كوته رگان ميرزالرغه نصيحت قیلوب آنازنی «طنجلاق» غه دعوت قیلدكز».

ابو سعید خان، بو بيرده قالغان مغوللرنی (۲) يولداش قیلوب يونس نی مغولستانغه بيهردى.

يونس خان مغولستانغه كيلگچ، امير كريم، امير ابراهيم

(۱) ابو سعید خان جنوب جهتلر كشميرگه قدر كيكلايتدی. ۹۳۸ ده «تبت» نی آلدی. مشارالیه ده دورت يل حكومت ايتوب ۹۳۹ ده وفات بولدی. «كاشغر تاريخی» صحیفه ۱۶۹ (۲) يونس، ايرازان و ميرك بلهن سمرقندغه كيلگان مغوللر قالدغی بولسه كیرهك.

بر نيچه كون قوناق بولدى . عمر شيخ شول وقت مرغاننى يونس خانغه بىرگان ايدى . شول مناسبت ايله صلح ياصامق اوچون : «خواجه احرار» ديه مشهور عبيدالله خواجه ، عمر شيخ ، و سلطان احمد مرغانغه كىلدىلر . خلق شهردن طشفه جعوب انلرنى عزت و حرمت ايله قارشى آلدى . خواجه احرار اوتكاندن صوڭ كشىلر آنڭ آباغى تيگان طوفراقنى يوزلارينه سوزته ايدىلر . يونس خانده طوفراقغه يوزن سوزمكده ايدى . خواجه نڭ يارانلارندن برى : «آنه شول طوفراقده اوناب ياتقان كشى يونس خاندەر» ديه خواجهغه اشاره قىلغان ايدى . خواجه اضطرب ايله آتدن توشوب يونس خان بلهن كورشىدى . و : «مين ، يونس خاننى ده باشقه مغول خانلرى كېك «غول» و متكبردر ديب اويلى ايدم . بالعكس يونس خان حسن معاشره گه رعايه قىلوجى ، تواضع و خوش خلق همده نزاكت و لطافت صاحى بر ذات ايگان . ايندى موندن صوڭ يونس خان فقراسن «قل» قىلو يارامى» ديدى . خواجه نڭ بو سوزى رسمى روشده اعلان ايتلدى . شوندىن طولايى مغوللارنى «قل» ايتوب ساتو - آلو عادتى ممنوع بولدى . نوشيروان ياوشف . «خوتنه»

شعر:

قبول ايت ؟

صوزوب قولغنايگنى يادكار ايتوب رسمگى بىردنڭ ،
 «مونه مين» ديب تبسمله «الهى» رحمت ايندردڭ .
 بو چاقلى زور بوله ككه قارشى ، نى بىرسه مده آرسندم
 قبول ايت ؟ تى چوكوب قارشوگا؟ مين ئوز- ئوزمى بىردم .
 مصطفي ثابى .

اول بانوب حسره تلى جر جىلى ايدى .
 كوزلرى يومغان . يوزى موگلى ايدى .
 اسقريباسن اولوب اوينى ايدى .
 موگلارى گويا آنڭ يغلى ايدى . . . .
 يغلامى اول اسقريبقا موگلارى
 اول تيره ن زارلى يوره كنگ يغلاوى . . . .

عالمجان آچورين العارفى

و صاغراچى اميرلرن اطاعت قىلدروب بر «جماعت» تشكيل ايتدى . اوزينه طرفدارلر كوه يتكاندن صوڭ ۶۰ مڭ عسكربلهن كاشغرغه يوردى . امير سيدعلى نڭ عسكرى ۳۰ مڭ كشىدن عبارت ايدى . «اوق سالور» ديگان بىرده بر نيچه كون قانلى صوغش بولوب يونس خان طرفى جىگلىدى . عسكرى بوزولوب تارالدى ، اوزى خراسانغه - ابو سعيد يانينه كيتدى . . . .

يونس خان تكرر مغولستانغه كىلدى . مغول اميرلرى يونس خانغه تكرر بويون صندىلر . شويله ايسه ده ايسن بوغا خانتىگ حدودندن اچكه كره آلمادىلر .

شولچاقلرده دوست محمد خان وفات بولغان ايدى . آنڭ «ملكن» يونس خان تصرف قىلدى . دوست محمد خان نڭ كېك اسملى اوغلى طورقان طرفينه قاچدى ،

يونس خان «ايله» گه باروب قالماقلر بلهن صوغشوب قاراسه ده موفقيت قازانا آلمادى . بو صوغشده كويكته شهيد بىروب توركستان طرفينه كيتدى . و بوقشنى شونده «قارا بوغاي» ديگان بىرده اوزدردى . شول وقت بروج اوغلان بن ابوالخير خان يونس خان اورداسينه تابا عسكرك سوردى . بر كون يونس خان اوزينڭ عسكرى بلهن جىچون نهرن كىچوب آوغه چىقان ايدى .

بروج اوغلان شول فرستدن فائده لانبوب يونس خانتىگ اورداسن باصدى . اورداده كشى آز قالغان ايدى . بروج اوغلان يونس خان اوينه كروب قيمتلى شيلرنى بوشاتورغه طوظندى . نڭلر نغاره ، كارناي تارتوب كىلوب قالدىلر . بروج اوغلان طوظلدى . يونس خان آنڭ باشن كىسوب سونگىگه آلدى . ايرتسى اوينه باروب مال و ملكن مصادره قىلدى .

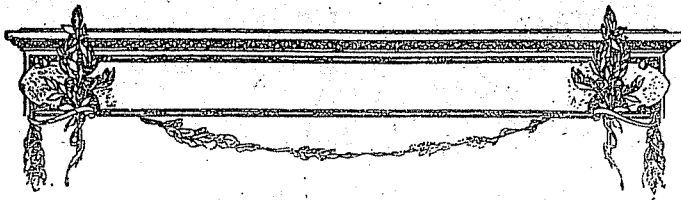
يونس خان اوزينڭ صلبى قزى مهر نكارنى ابوسعيد خانتىگ احمد اسملى اوغلىنه ، قتلوغ نكار اسملى قزن عمر شيخ اسملى اوغلىنه نكاحه ندردى . شوندىن طولايى اييكي اراده (مغول اوزبىك آراسنده) دوستلىق و قرابت حاصل بولدى . شويله ايسه ده ، نى سيبىندر ، صوگى كونه بىرده . يونس خان بلهن عمر شيخ (۱) آراسنده بر نيچه كون قاتى صوغش بولوب آلدى . شخصى عداوتدن چىقان بو صوغش هر ايكي طرف اوچون زور تىلفات بىرودن باشقه بر تورلى ده نتيجه توغدىرمدى (۲) .

عمر شيخ ايندىچانغه بارغاچ يونس خان آنڭ اوينه كىلوب

(۱) عمر شيخ بن ابو سعيد خان ، بن محمد سلطان . بن سلطان خليل بن جلال الدين شاه بن امير تيمور كورگان ۸۶۰ دە طوغلوب ۸۹۹ دە وفات بولغان . كاشغر تاريخى صحيفه ۱۵۹ .

(۲) بو بىرده اوزمچه اهميتسىز كوزنگان بر نيچه واقعه توشلدى .

آلتی شهر تاریخندن بر پارچه (۱)

« آلتی شهر » قطعه سی شمالا سیبیریا، جنوبا هندستان و افغانستان، شرقا چین، غربا تورکستان و بخارا بله ن محدود در. بو قطعه ده غی شهر لرنگ هر بری ایکیگه بولنوب «یاگا شهر» «وکهنه شهر» اسماری بیرله. یاگا شهرده قتايلر، کهنه سنده مسلمانلر طورالر. شهرلر، بیوکلیگی ۵۰ آرشین، ایگی ۳۰ آرشین مقدارنده طوفر اقدن اوپلنگان قورغانلر بله نه یله ندرله.

آلتی شهر خلقی کوبره گی چغتای تورکرندن عبارت بولوب دونگان، قرغز، قپچاق، دولان قالماق هم قطاقی کبی خلقلرده باردر. بوندن باشقه تورکستان، هندستان و افغانستاندن کیلوب بیرلی خلقغه آرالاشوب قالغان کشیلرده کوبدر. خلقی ۵ میلیون قدردر. عصر لرچه دوام ایسکان صوغشیر سیبلی کوب نفوسی تلف بولمشدر.

« آلتی شهر » هجرتدن مقدم (۳۴۰۰ یل لرغه قدر) تورکر ایله چینلورلر آراسنده نه وه له نوب یوردی. هجرتدن ۳۴۰۰ یلار اول دنیاغه کیلگان، و آسیا قطعه سینک یارطیسندن کوبره کینه خواجه بولغان اوغوز خان « آلتی شهرنی » ده اوز اداره سینه آغان ایدی. هجرتدن ۱۸ عصر اول آسیا تسک شمال طرفلر نده آیاقغه باصوب ۱۳ عصر مقدار ی دوام ایسکان تورک - تاتار ایمپراطورلنی آلتی شهرنی تماما اوز قولینه آغان ایدی. صوگره لر ی؛ بر نسلدن تارالغان تورک، تاتار و مغول خانلقلری آراسندن کوچوب یوروب چینلیلر قولینه ده کروب چنوب یورگان بو « آلتی شهر » هجرتک ۱۶ یلنده اویغور تورکر ی اداره سینه کیچدی. آندن صوگ بعضا طوائف ملوک اداره سنده و عموما چینلیلر اداره سنده ۵۷ یل طوردی. خلاصه: - تورک - تاتار خانلرنک اختلافلر نندن، فرقه لر که آریلوب کچره یولر نندن چین حکومتی استفاده قیلدی. ۹۶ نچی هجریه ده امیر قتیبه بن مسلم « آلتی شهر » نی آلوب قشاینگ اچکی ولایتلرینه قدر بارغان ایدی. ایشته آلتی شهر تورکر ی شوشی تاریخندن اعتبارا اسلام ایله مشرف بولدیلر. واکر نله ب اسلام دینن قبول ایته باشلادیلر. ایکننچی عصر لرده آلتی شهر ده مسلمانلر خیلی کوبه یگان

(۱) «کاشغر تاریخی» اسملی مطبوع بر اثر دن چوبله ب آلوب

ن ی

یازامز.

کرشهر. لیکن «ردیه» یازو ایچون لازم بولغان کالاتردن محروم لکری سبیلی «طن» یولینه کروب کینه لرده «شیطان انطق» و «ابلیس نطوق» بولالر. و بیک کوب کشیلر موندی اشیر بله ن اقران امثالدن، اتباع و حاشیه لر دن، وسط و محیطدن قورقوغه مجبورلک سینندن مبتلا بولالر. بیک طوروب قالسه، شول کشیلر کوزندن توشارمن، جهالت و جبنلک برله تهمت قیلنورمن، قدر و اعتبارم کیمور دیب ظن ایته ده سیکروب طوروب اش که کرشه. خواجه نصرالدین نگ سودا قیلوی قیابندن دوست ایش آراسنده ردیه برله شغله نوچی بولوونی هنر صانی.

۵) حسد. حق سوزنی قبول ایتون اگ زور مانع «حسد» (کونچیلک) مانع بولغان کبک باشقه لرغه «طن» قیلوغه بولغان سیبیلرنگ ده اگ کوچلیسی «حسد» در. حسد حقنده سوز اوزایتورغه حاجت یوق. بیک معلوم بر نرسه.

مونلردن باشقه سیبیلر ده بولورغه ممکن. بزنگ مقصودمن سیبیلر نی بتونلای سویله ب بترو توگل بلکه بر قدر نمونه لرگنه کورساتودر.

مدنیلی قوملر ده تیوشمن بولغان عرف و عادتلر نی، مناسب توگل اخلاق و رسملر نی، بتررگه تیوشلی معاملهلر و یوللر نی انتقاد قیلو وظیفه سیننی بو صوگ وقتلرده کولکو و هجو ژورناللری التزام ایته باشلادیلر. بو خصوصده مونلر یاخشی خدمتلر کورسه تلر. بزنگ اوز آرامزده ده کولکو ژورناللری چیقوب طورسده «ملا نصرالدین» دن باشقه لرنگ، مدنی قوملر ده بولغان کولکو و هجو ژورناللری ایته طورغان خدمتلر نی ایقولر نی زمان هنوز کوره آلمیدر. مونلردن بیک کوبلری ادب و علم گه، مدنی حرکت ایقولری و شخصی اشیر برله شغللنه نولری، بر اورتنی تاپتاب طوروچی آنا قاز قیلندن ایکی اوچ کشی گه قانغولری، اورام خلقینه یارارغه طرشولری، ادب و اخلاقی اعتراف قیلماولری سبیلی هر تورتلی فضیلتلر گه مانع بولالر، ادبیات غه ده جنایت قیللر. اسماعیل غصبرینسکی جنابلری اوزینک «ترجمان» نده یلنده بر ایکی دفعه مونلر یانلر نده طوقتاب سویله شه، قبله ننگ قایسی یاقده ایکانلکنی مونلرغه کورسه ته و بو اشلی البته اثرسز قالمیدر ایدی. آنگ و فاتمدن صوگ آنگ بو وظیفه سیننی اوتو وچیلر کورلما دی، افندیلر ده ایندی بتونلای ترگنسنز کیتدیلر. و «لا یسأل عما یفعل» میداننده بر بری برله یارشوب یوریلر. بلکه ایندی بو خال شولای دوام ایثار، یاخشی آدملر، مونلرنگ عمللرینه کولکلری برله رضا بولماوغه قناعت قیلورلر.

ر. ف.

تيمور خان، شيرين خان، جنكس خان، لوران تيمور خان، پولاد خان، محمد خان، غزان خان، سانقلى خان، تيمور شاه خان، كابلشاه خان.

«آلتى شهردە» دە چىگىگەر زاماندا صناعت و تجارت بر آز آغە اطلاقان ايدى. آنك احفادى زاماندا عدالت و حقانيت ميدان وجودگە كىلوب صناعت و تجارت اشلىرى فوق العاده كىسب ترقى ايشمشدەر.

«آلتى شهر» چغتاي خانلىغى دورىدىن سوڭ ۸ نىچى عصر اورتالرىنى قدر چىن حكومتى طرفىدىن اداره قىلىندى. سوڭرە توغلق تيمور خاننىڭ وجودىلە چىن اسارتىدىن خلاص بولدى. توغلق تيمور خان

چغتاي احفادىدىن توغلق تيمور خان مغولستاندا زور و كوچلى بر حكومت تاسىس قىلوب آلتى شەرنى دە اوزىنە قاراتقىن ايدى. تغلق تيمور خان اوزىنە تابع مەلكەتلەرنىڭ عمران و مەدىنىتى يولنىدا جەدى حرەكت ايتوب اھالىنىڭ راحت و سعادەتتە تورلى چارەلەر قىلمىش. شونلقدىن آنك زامان سلطەتتە آلتى شەرنى جەتدىن ترقى دە ايدى.

توغلق تيمور خاننىڭ (۷۵۴ دە) اوز اختىيارى ايلە اسلام دىنن قبول ايتووى عموماً مغولستاندا و خصوصاً آلتى شەردە زور تاثير حاصل قىلدى. بو زامانغا قدر اسلاميت شرفىدىن محروم طورغان مغول و چغتايلىقلار كىلوب كىشىلەر مسلمان بولدىلەر. توغلق خان ۷۶۰ دە امير تولك نى كاشغەرگە والى تەيىن قىلدى. توغلق تيمور ۷۶۵ دە وفات ايتدى. توغلق تيمورنىڭ وفاتىدىن سوڭ آلتى شەرنى امير تولك نىڭ قىرانداسى قىرالدىن اداره سىنە كىچدى. قىرالدىن، دشمەنلەر سەندىرغان سوڭ اھالىنىڭ سعادەت و راحتى ايجون طرشدى. روابىتلەرگە كورە قىرالدىن غابت جسامتى بر كىشى ايدى. قىرالدىن زاماندا مشهور امير تيمور كورگان ظەهور ايتوب بولزنىڭ آراسىدا جەدى روشدە بەرلشولر بولدى. تيمور كورگان قىرالدىن نىڭ قىزىنى نىكاحلانغان ايدى. شويەلە ايسە دە آرالرىدا بىك قاتى صوغشلىر واقع بولوب نەھایت قىرالدىن مغلوب بولدى.

حضر خواجه

قىرالدىن دن سوڭ خداداننىڭ دلالتى ايلە «آلتى شەرنى» دە حضر خواجه حكومت ايتدى. حضر خواجه غايت سەخى ھەمدە علم و ھنر دوستى ايدى. شول سەببىلە آنك زاماندا آلتى شەرنىگە ھەر طرفىدىن علما و فضلا جلب ايتلدى. حضر خواجه «علما» غە فوق العاده حرمت ايتەر ايدى. بو زامانغا قدر آلتى شەردە عقائد دىنىيە و قوانين شرعيە حقيقلە تارالوب تەمىگان ايدى. حضر خواجه

ايدى. شوشى تارىخىدىن اعتبارا آلتى شەرنى چىن حكومتى اداره سەندىن اچىقئوب بر طاقم خانلىقلار اداره سىنە كىچدى. بو خانلىقلار بعضا اوز آرا صوغشقا لابل طورر ايدىلەر. ايكەنچى عصر دن ۴ نىچى عصر آخىرلىرىنى قدر «آلتى شەرنى» تورك خانلىرى اداره سىنە بولدى.

قارا خان حكومتى

آلتى شەردە بر عصر مقدارى دوام ايتىكان قارا خان حكومتى وقتىدا اھالى بىك راحت عمر كىچىدىلەر. بو زاماندا بو ىردە اسلاميت دە فوق العاده كىسب ترقى ايتىمش ايدى. علوم و معارف، صنایع و تجارت جەتتى دە خېلى آغە اطلاقان ايدى. اوغوز اولادىدىن قارا خاننىڭ قىرندەشى ستوق بغرا خان آلتى شەرنى حكومتىنى بخاراغە قىدر كىگاتىكان ايدى. اول عدالتلى و فقرا پرور بر پادشا ايدى. قىتايلەر بلەن دە كوب صوغشدى. ھەر صوغشنىدا غالب كىلور ايدى. نەھایت ۳۸۹ دە چىنىلەر بلەن بولغان بر محارەبە دە شەھىد بولدى. بغرا خان نىڭ اولادى و احفادى نىڭ زامان حكومتى دە بىك ياخشى اوتدى. احفادىدىن ايلك، طغان، آرسلان اسمىلى كىشىلەر خان بولدىلەر. بولردىن سوڭ (۴۴۰ دە) آلتى شەرنى حكومتى سمرقند پادشاھى عماد الدولە اداره سىنە كىچدى. ۴۴۰ دە ۴۸۲ گە قدر سمرقند خانلىرى طرفىدىن اداره قىلىنوب، شوشى تارىخىدىن اعتبارا سمرقند خانى احمد خان زاماندا سلجوقىلەر ھايە سىنە كىردى. آلتى شەرنىڭ سلجوقىلەر ھايە سىنە كىرولرىشە احمد خان نىڭ ظلمى سەبب بولدى. آلتى شەرنى ۱۰-۱۵ يىل سلجوقىلەر ھايە سىنە طوردى و اھالى راحت ياشادى.

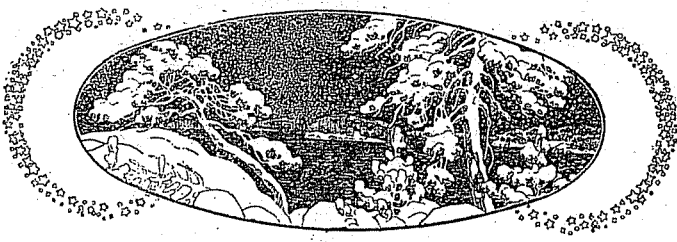
۶۰۶ سنە ھىرىيە دن اعتبارا «آلتى شەرنى» نىڭ بعض ولايتلىرى خوارزملىر اداره سىنە آلتىغان ايدى. آسياننىڭ علوم، معارف و صناعتتە چە كالتىكە ايرىشوى شوشى خوارزملىر زاماندا ايدىكى معلوم. خوارزملىر نىڭ بو نەھىتىلەردىن «آلتى شەرنى» دە تىنول ايتىمش ايدى. بو تارىخىدا آلتى شەرنىڭ بعض يىرلى خوارزملىر ھايە سىنە بولسە دە كورەك قىسمى قارا قىتايلەرغە تابع ايدى. «آلتى شەرنى» بر آز مدت كوچلىك خان اداره سىنە طوروب ۷ نىچى عصر اولارنىدا چىگىگەر قولىنە كىردى. آنك طرفىدىن قولىغان «والى» لر اداره قىلور ايدىلەر. چىگىگىزدىن سوڭرە - ۶۲۴ دن ۶۵۷ گە قدر اوكتاى، كپوك، و منگو خانلر اداره سىنە طوردى. چىگىگىز زاماندا چغتاي خان اداره قىلور ايدى. بولدىن سوڭرە «آلتى شەرنى» قىتەسى قابلا قان و آنىڭ احفادى اداره سىنە كىچمشدەر.

«آلتى شەرنى» ۷۰۵ دن ۷۷۱ سنە گە قدر چغتاي احفادى اداره سىنە بولدى. چغتاي احفادىدىن شوشى كىشىلەر خانلىق قىلدىلەر: كوپىچك خان، بالىفو خان، استىبوقا خان، ايلچىكداى خان، دوريا

نەۋلاد گورۇپىسى

www.ewlat.org

www.uyghurkitap.com

اسلام نظر نده مدنیت .

شو سنه محترم «شورا» صحیفه لرنده - «مسلمانلرک اسلامیته نظرلری» عنوانیه یازلمش مقاله لرمنگ قایسی بر اورنلرینه «شورا» اداره سی اعتراض ایثوب هم محترم ملا اسکندر الحزوی طرفندن ده ۳۴ ماده انتقاد هم استیضاح یازلمش ایدی . اوافق مقاله لرمنی تنزل یولیه مطالعه لرندن ، التفات قیلوب انتقاد یازولرندن البته ممنون اولدم ، رحمت اوقودم . لکن ، اڭ برنجی اعتراضی آیروب آلساق ، اعتراضلرکده انتقادلرکده هیچ بری کولگمه قناعت بیرمه دیلر . بوگا کوره ، گوزهل اعتراضلرینه ، استیضاحلرینه جواب هم ایضاح اولمق اوچون بره مقاله یازو میکا بورچ کبی اولدی .

جوابدن ، ایضاحدن الک محترم ملا اسکندر افندی گه نه ایثوب کیته چک بر سوزم بار ، نه یتیم :

شو دنیاده هر نرسه ننگ اوزینه کوره بر اولچه وی اولغان کبی مناظره ننگ ، انتقادلرکده اوزینه مخصوص ، رعایه سی لازم نظاملری قاعده لری بار . انتقاد قیلناچق فکرک بوتون اساسلرن یمرمه ک ، همه دلیللرن آیاقدن یقمق انتقادک مقبولیتی اوچون ضرور اولاچق قاعده لرنددر . هیئت اجتماعیه حاجتلری حقیقده ۳۳نجی عدد «شورا» ده یازمش فکرلرمنگ ، قسقه چهنه اولسه ده ، نقلی هم عقلی دلیللری بار ایدی . لکن انتقاد مقاله لرنده اولدیلرمنی یرو ، یغو وظیفه سی خاطرندن چغوبراق کیتمش ، دلیللرم - کوبسی بوتونله ی اهمال قیلنوب انتقادلر یا کا فکرلره ایسکی سوزلر بله مقابله ایتمک اصولیه یازلمشدر .

آندن صوڭ ، خصمگ سوزلرن فکرلرن تحریف ایتمه مک ، آق سوزلرن اوز قارا کا بویاب کوسترمه مک ، به شل سوزلرندن زه ننگه ر معنار چقارمه مق - انتقاد قانونلرینگ اڭ ضرورلرنددر . ۳نجی عدد «شورا» ده مین دیمش ایدم : «توحید ، تنزیه ، تدبیر ، تنقید ، اجتماع ، اجتهاد ، اتحاد ، اقتصاد ، اختراع ، اکتشاف ، احسان ، انفاق ، تعاون ، تکافل ، مرحمت ، شفقت ، عزت ، حریت ، تعلیم هم تربیه کبی قر آنک اڭ بیوک فریضه لرن اطمق حماقتلریله قلبلر وجودلر پچرانمش ایکان نمازلر ، روزلر ، رچملر - هر بری دینسز لیکدر .»

بو حقیقه کوب خدمت کورسه ندی . مشارالیه ننگ زمان حکومتنده عدالت و حقانیت حکم فرما اولوب بو زمان آلتی شهر اوچون گویا «عصر سعادت» ایدی . مرقوم مکّه مکرمه گه باروب حج قیلغاندن سوگره مدینه منوره ده وفات بولدی . (الله رحمت ایتسون) . مدت حکومتی ۱۰ یل وفاتی ۸۰۲ ده ایدی . مرحومنگ وفاتندن صوڭ اوغلاری شمع جهان ، شیر محمد و شیر علی سلطنت آرزوسیه اوز آرا صوغشیدیلر . نهایت سلطنت شیر محمدگه نصیب بولدی . لکن طوغانلری آنک ضررینه حرکت ایثوب طورقانلقدن حکومتی اوزاق باشی آلمادی . بولرنگ اختلافندن باشقه لر استفاده قیلدی . بو خاقلرده خداداد کاشغرده حاکم ایدی .

مذکور خدادادنگ وفاتندن سوگره آنک اورینه محمد شاه کیچدی . محمد شاه بدبخت بر آدم ایدی . مملکتی محافظه ایته آلمادی . کاشغر بله خوته تی تیمور احفادینه تسلیم ایدی ، محمد شاه ایکی یل حکومت قیلوب وفات بولدی . ۸۱۰ ده آنک اررینه امیر سید علی اسملی اوغلی اوتوب یارکننده تخت حکومتک اوطردی . امیر سید علی زماننده مخدوم اعظم کیلوب قالبوب ، سوکندن آنک اولادی مرید و مخلصلری آراسنده نزاع چغوب کاشغر خلقی «آق طاغلق» و «قارا طاغلق» ایله ایکیگه ایرلیدیلر . و عصرلرجه صوغشیدیلر .

مغولستان پادشاهری

امیر سید علی زماننده مغول خانلری شونلر ایدی :

(۱) شمع جهان خان . ۲) بونگ وفاتندن صوڭ ۸۱۵ ده محمد خان پادشا بولوب ۶ یل حکومت ایتمکندن سوگره وفات بولدی . ۸۲۱ ده بونگ برادری نقش جهان اوطرغان ایدی . لکن کوبده اوقه دی اولتزلدی . بونگ اورینه آتا بر طوغمه قرنده شینگ اوغلی اويس خان کیچدی . (۸۲۲) . ینه مغول خاندانندن شیر محمد اوغلان اويس خان ایله صوغشوب آنی اولتزدی . شیر محمد ۸۲۴ ده مغولستان سریر حکومتنه کیچدی و ۸۲۸ ده الوغ بک ایله غایت قاتی محاربه قیلدی . شیرمحمد جیگلوب قاچدی . شوشی مغولیتندن سوگره مغولستانده ینه ۱۲ یل حکومت ایدی . آندن صوڭ محمد غازی خان بولدی . غازی خان ۱۵ یل حکومت ایتمکدن سوگره (۸۵۵ ده) آنک اورینه استبوقا خان اوطردی . سوگره ۸۶۳ ده یونس خان پادشاه بولدی .

نوشیروان یاوشف . «خوتهن»

